Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.900

چالاكیی و سستیی مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەكانی كەتیگۆریی ناو لە نواندنی ئەركە سینتاكسییەكانیاندا

فاروق عومەر صدیق[1]، مستەفا ڕەزا مستەفا[2]

1بەشی زمانی كوردی، كۆلێژی زمان،زانكۆی سلێمانی

2بەشی زمانی كوردی، كۆلێژی پەروەردەوزمان، زانكۆی چەرموو

Article Info

Received: January, 2019

Revised: January ,2019

Accepted:February,2019

Keywords

مۆرفیمی ڕێزمانیی كەتیگۆری ناو، ناسراوكردن،نەناسراویی،كۆكردنەوە، بانگكردن، چالاكیی، سستیی، داتاو ئامار

Corresponding Author

Sarhad.mohammed@garmian.edu.krd

پوختە

ئەم توێژینەوەیە هەوڵێكە بۆ خستنەڕووی چالاكیی و سستیی وەچەپۆلێكی دیاریكراو، لە مۆرفیمە گراماتیكییەكانی زمانی كوردیی، كە ئەوانیش (مۆرفیمە گراماتیكییەكانی كەتیگۆریی ناو)ن، بە هۆكاری بەرتەسكی سنوری ئەمجۆرە توێژینەوانە، بۆیە تەنها وەچەپۆلێكی دیاریكراومان هەڵبژاردووە و نەمانویستووە سەرجەم مۆرفیمە گراماتیكییەكانی زمانی كوردیی بخەینە بەرباس و لێكۆڵینەوەوە، بەڵكو لەم هەوڵەماندا دەمانەوێت تیشك و پرۆجێكتەری كارەكەمان تەنها لەو مۆرفیمە گراماتیكییانە بدەین، كە لەگەڵ كەتیگۆریی ناودا كاردەكەن و قسەكەری زمانی كوردیی بۆ دەربڕینی حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانیی فرێزو ڕستەی زمانی كوردیی بەكاریاندەهێنێت، هاوكات مەبەستیشمان لە چالاكیی و سستیی لەم توێژینەوەیەدا ئاماژەكردنە بۆ چەمكی (بەكارهێنان) چونكە ئەوە ڕوونە، كە مۆرفیمە بەندە گراماتیكییەكان مۆرفیمگەلێكی ئەكتیڤن لە بینینی ڕۆڵە سینتاكسییەكانیاندا، بەڵام لە ڕووی بەكارهێنانەوە بۆ ئاخێوەری زمان هەردوو فاكتەری كات و شوێن دوو چەمكی بنەڕەتیی و گرنگن بۆ ئەكتیڤ بوون و پاسیڤ بوونی مۆرفیمەكان لەڕووی بەكارهێنانەوە. كەواتە جگە لە فاكتەری فۆنۆلۆژیی و ڕێزمانی و شێوازیی لە دروستبوونی ئەلۆمۆرفەكانی مۆرفیمە جیاوازەكاندا، لایەنی سەرەكیی لە دیاریكردنی پلەی چالاكبوون و ناچالاكبوونی كەرەسەیەكی زمانییدا، فاكتەری (بەكارهێنان)ە لە قسەكردن و نووسیندا، واتە ڕێژەی چەندبارەبوونەوەو سنورفراوانی بەكارهێنانی مۆرفیمێك لە لایەن كۆمەڵی ئاخێوەرانەوە پێناسی ئەكتیڤبوون و پاسیڤبوونی كەرەسەیەكی زمانیمان بۆ دەردەخات، لەپاڵ ئەمانەشدا بۆ مۆرفیمە گراماتیكییەكان پێڕەوبەندیی و ڕوونیی و فرەجاریش دەرخەری پلەی ئەكتیڤبوون و پاسیڤبوونی مۆرفیمە گراماتیكییەكانن.هاوكات ڕێبازی توێژینەوەكەشمان، ڕێبازی پەسنی شیكاریی ئامارییە، هەوڵمانداوە قسەو بەڵگەكانمان بە ژمارەو ئامار شیبكەینەوەو بیخەینەڕوو. هەروەها لەم توێژینەوەیەدا میتۆدی (بەرهەمهێنان) بە بنەما وەرگیراوە، چونكە ویستوومانە ئەوە بخەینەڕوو، كە چۆن زمانەكەمان لەسەر بنەمای چەند مۆرفیمێكی بەندی گراماتیكیی دەتوانێت بێسنور حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانی تایبەت بە (ناو –Noun) دروست بكات، لە كاتی قسەكردن و بەكارهێنانی ئەم مۆرفیمانە لەلایەن ئاخێوەرانەوە. لە كۆتاییشدا گرنگترین ئەنجام و لیستی سەرچاوەكان و پوختەی لێكۆڵینەوەكە خراوەتەڕوو.

پێشەكی : پرۆسە مۆرفۆلۆژییەكان: Morphological Proses

پرۆسە مۆرفۆلۆژییەكان لە زماندا بەشێوەیەكی گشتی هەردوو پرۆسەی وشەدروستكردن (compounding and derivation)و فۆڕمە وشەدروستكردن (Inflection) دەگرێتەوە. واتە " پرۆسە مۆرفۆلۆژییەكان لە زماندا بریتین لە پرۆسەی وشەداڕشتن، كە هەڵگواستن و لەیەكدان دەگرێتەوە، هەروەها مۆرفۆلۆژیی شكاندنەوە، كە لە سینتاكسدان. (نەرمین عومەر:٢٠١٠: ٣٢). هەر لەمبارەیەوە (محەمەد عومەر عەول)، بە هێڵكارییەك پرۆسە مۆرفۆلۆژییەكانی خستووەتەوەڕوو:

مۆرفۆلۆژی

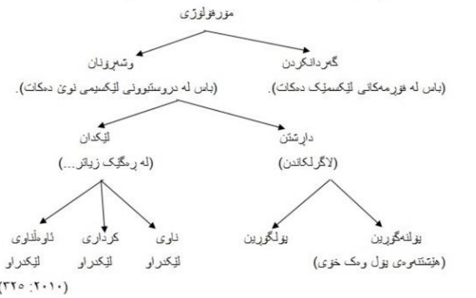

کەواتە وەک لە هێڵکارییەکەوە دەردەکەوێت، پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان بۆ هەردوو پرۆسەی (وشە دروستکردن) و (فۆرمە – وشە دروستکردن)، جیاکراونەتەوە، یەکەمیان (وشە دروستکردن)، هەردوو پرۆسەی (وشە دارشتن/هەڵگواستن) و (لەیەکدان)، دەگرێتەوە.

یەکەم/ پرۆسەی وشەداڕشتن (derivational proses): لە مۆرفۆلۆژیدا بریتییە لە دروستکردنی وشەی نوێ بە زیادکردنی گیرەکەکان بۆسەر وشە و بناغەکانی تر، هاوکات جاری وایە لە ئەنجامی ئەم پرۆسەیەدا پۆلی ئاخاوتن/پۆلەڕەگەزی وشەکان دەگۆڕێت، یاخود لەووشە پۆلی ئاخاوتنی وشەکە نەگۆڕێت. واتە " ئەرکی سەرەکیی پرۆسەکانی وشە هەڵگواستن، ئەوەیە، کە ئەو توانایە بە بەکارهێنەرانی زمان بدات، لێکسێمی نوێ بەرهەمبهێنن، کە بۆ پۆلە ڕەگەزە فەرهەنگییەکان دەگەڕێنەوە. وەک ناو، کردار، ئاوەڵناو." (نەرمین عومەر: ٢٠١٠: ٣٣). واتە ئەم پرۆسەیە بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لە ڕۆنان و دارشتنی داتای نوێی زمانیی (وشەی فەرهەنگیی)، دیارە دارشتن و دروستکردنی وشەی فەرهەنگیش لەم پرۆسەیەدا لە ڕێگەی (گیرەک – Affixes)ەکانەوە دەبێت، کە لە شێوەی (پێشگر – prefix)، (پاشگر – suffix)، (ناوگر – infix)....دا دەبێت.

دووەم/ پرۆسەی لەیەکدان: ئەم پرۆسەیەش بە هەمان شێوەی پرۆسەی دارشتن/هەڵگواستن، سەر بە پرۆسەی مۆرفۆلۆژیی وشەدروستکردنەوە دەرکردەی ئەم پرۆسەیەش دەچێتە فەرهەنگەوەو فاکتەرێکی گرنگە بۆ دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمانی کوردی و بە بەراورد لەگەڵ پرۆسە/ڕێگەکانی تری دروستکردنی وشەی نوێ بۆ فەرهەنگی زمان لە هەموویان چالاکترەو وشەو دەرکردەی ئەم پرۆسەیە، مەودایەکی فراوانی لە گەنجی وشەکانی زمانی کوردیدا داگیرکردووە، هەربۆیە پرۆسەی لەیەکدان " بریتییە لە پرۆسەی زیادکردنی بناغەی وشەیەک بۆ لای بناغەی وشەیەکی تر یان زیاتر بۆ بیناکردن و دروستکردنی وشەیەکی نوێی لەیەکدراو." (شحدە فارغ ...&:٢٠٠٦: ١٣٢)، واتە پرۆسەی لەیەکدانی دوو بناغەی وەک یەک یان جیاواز لە ڕووی کەتیگۆریی فەرهەنگی وشەکانییەوە دەگرێتەوە، وەک: (ناو + ناو = وشەیەکی لێکدراو = دارتوو، داربەڕوو....&)، وشەکان هەمان بناغەیان هەیە لە ڕووی کەتیگۆرییەوە، (ئاوەڵناو + ناو/ ئاوەڵناو +ناوبەند+ناو = وشەیەکی لێکدراو = ڕەشماڵ، سورەماسی، ....&)، (ناو + ڕەگی کردار = وشەی لێکدراو = سەرتاش، خوێنمژ، ......&)، بناغەی وشەکان کەتیگۆریی جیاوازیان هەیە. هەروەها لە پرۆسەی لێکدانی وشەدا دروستەی وشەکان بەشێوەیەکی گشتی ڕەچاوی دوو یاسای بنەڕەتی دەکەن:

بناغە + بناغە = وشەیەکی لێکدراو ....یاسای ١داربەڕوو، ڕەشماڵ، شاهەنگ، شادەمار، سەرتاش، گەشبین، ڕووخۆش، ....&

بناغە + م.ناوبەند + بناغە = وشەی لێکدراو .... یاسای ٢
گوڵەگەنم، گوڵەباخ، سوروسپی، لەرزوتا، ڕووبەڕوو، دەستبەسەر، چاولەدەر، پشتاوپشت.....&

هەربۆیە پرۆسەی وشەدروستکردن (دارشتن و لێکدان) لە زمانی کوردیدا دوو پرۆسەی گرنگی مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگیی زمانی کوردیین و بەشێوەیەکی گشتی لە ڕێگەی ئەم هێڵکارییەی خوارەوە دەیخەینەڕوو:

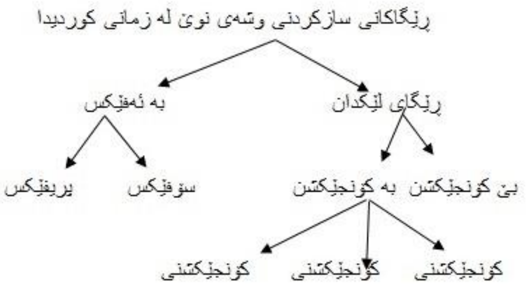

3

سێیەم/ پرۆسەی فۆڕمە –وشە دروستکردن (شکانەوە): ئەم پرۆسەیەیان جیاواز لە دوو پرۆسەکەی تر، پرۆسەیەکی سینتاکسییەو، بریتییە لە شکانەوەی کەتیگۆرییەکانی (ناو، ئاوەڵناو، کردار)، لە ڕێگەی مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەکانەوە، واتە پرۆسەیەکی سینتاکسییەو دەرکردەکەشی ئەو فۆرمە – وشانە دەگرێتەوە، کە دەربڕی حاڵەتی جیاوازی سینتاکسیین لەناو ڕستەداو لە ڕێگەی مۆرفیمە گراماتیکییەکانەوە نوێنراون، واتە " قەدە –وشەی هەندێک جۆری وشە لە ڕووی مۆرفۆلۆژییەوە بە فۆرمی جۆراوجۆرەوە بەرجەستەدەکرێن، کە یاسابەندانە گۆکردنی سینتاکسی – سیمانتیکی جیاوازیان پێدەردەبڕدرێت." (محەمەدی مەحوی:٢٠١٠: ٢٤٢). بۆ نموونە پرۆسەکانی (دیاریکردن و دیارینەکردن و کۆکردنەوە)ی کەتیگۆریی (ناو) لە ڕێگەی پرۆسەی (شکانەوە)و بە مۆرفیمە بەندە گراماتیکییەکانی تایبەت بە کەتیگۆریی ناو جێبەجێدەکرێن. وەک:

أ- ئاشکراکردن/ناسراوکردنی ناو لە ڕێگەی مۆرفیمی بەندی /ـەکە، ـە/ و ئەلۆمۆرفەکانی /ـەکە/ەوە

پیاوەکە، کوڕەکە، ژنەکە، کوڕە، مامۆستاکە، کانییەکە، دێکە، &.......

ب- ئاشکرانەکردن/نەناسراوی ناو لە ڕێگەی مۆرفیمی بەندی /ـێک/ و ئەلۆمۆرفەکانییەوە.

پیاوێک، مامۆستایەک، کانییێک، ژنێک/ ژنێ، ....&

هاوکات پێویستە ئەوەش بخەینەڕوو، کە پرۆسەی شکانەوە/گراماتیکی، بەبەراورد بە پرۆسەی (فەرهەنگی – وشەدروستکردن)، لە ڕێگەی تایبەتمەندێتییەکانی: (پێڕەوبەندیی و ڕوونیی و بەرهەمدارییەوە)، دەستنیشاندەکرێت، واتە لەڕووی بەرهەمدارییەوە سنوری پرۆسەکانی شکانەوە دەستنیشاننناکرێت، چونکە لەسەر بنەمای کارەکەی (چۆمسکی)، لەڕێگەی ژمارەیەکی دیاریکراو لەیاساوە، دەتوانرێت بێسنور دەربڕاوی سینتاکسیی نوێ بەرهەمبهێنرێت ، هاوکات بۆ بەرهەمهێنانی ئەم دەربڕاوە سینتاکسییە نوێیانەش بێگومان پێڕەویی لەیاساو ڕێسا ڕێزمانییەکان دەکرێت و پێڕەوبەندانە دەرکردەکان بەرهەمدەهێنرێن، ئەمە جگەلەوەی کە بەرهەمی پرۆسەکانی شکانەوە لەڕووی تایبەتمەندیی ڕوونییشەوە، دەرکردەکانیان پێشبینی کراو و ڕوونن، بۆ نموونە چۆن لە بیرکاریدا، پێڕەوکردنی یاسایەکی وەک: (١ + ١ = ٢)، دەرکردەکەی پێشبینی کراو و پێڕەوبەندانەیە، بەهەمان شێوەش بۆ نموونە لە زمانی کوردیدا، دەرکردەی هاوکێشەیەکی وەک: (بناغە + /- م.دیاریکردن/ = ناوێکی دیاریکراوی ئاشکراکراو)، دەرکردەی ئەمیش لە زمانەوانیدا پێشبینی کراو و ڕوونە. هەر لەمڕووەوە (شیلان عومەر) پێی وایە: " کردەی شکاندنەوە بە تایبەتێتی و ڕونی و پێڕەوبەندی و بە بەرهەمی و هاوپەیوەندی جیاکراونەتەوە." (٢٠١٢: ٥٧).

مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی کەتیگۆریی ناو

کەتیگۆریی ناو لە پاڵ پۆلی کرداردا، دوو کەتیگۆریی بنەڕەتی و گرنگی وشەکانی زمانن و سنوورو مەودایەکی فراوانیان لە فەرهەنگی زماندا داگیرکردووە، واتە زۆربەی زۆری وشە فەرهەنگییەکان یان ناون و ئاماژەن بۆ شت بەشێوەیەکی گشتی، یاخود ڕووداون و ئاماژەن بۆ پرۆسێس. هاوکات هەردوو کەتیگۆرییەکە پێکهێنەری بنچیی ڕستەن، لەمڕووەوە ڕستەی زمانی کوردی لە دوو وەچەپۆلی بنەڕەتی پێکهاتووە، کە ئەوانیش هەردوو فرێزی ناوی و فرێزی کردارین، کە ناوکی ئەم دوو فرێزەش بێگومان هەردوو پۆلی (ناوو کردار)ن.

واتە "ناو کە پۆلێکی سەرەکی وشە فەرهەنگیەکان پێکدێنێت، شێوازێکی تایبەتی خۆی هەیە لە ڕەفتارکردندا، بەتایبەت ڕەفتاری مۆرفۆلۆژی و سینتاکسی کە بەگۆڕینی فۆڕم و پێکهاتەی ناوی گشتی، چەند کردەیەکی ڕێزمانی...دەردەکەوێت." (ئەبوبەکر عومەر قادر:٢٠٠٣: ٢٨). واتە پۆلی ناو یەکێکە لەو کەتیگۆرییە گرنگانەی، کە مەودایەکی بەرفراوانی لەمێشک و بیری مرۆڤدا داگیرکردووەو مرۆڤ بەشێوەیەکی گشتی بۆ هەڵکردن لەگەڵ گۆڕان و پێشهاتە نوێیەکان و ناونانی دیاردەکان و جوونکردنی شت و بابەت و (بویەر/واقیع)ە نوێیەکاندا پێویستی بە کەتیگۆرییەکی گرنگی وەک ناو هەیە، هاوکات زمانی کوردیش وەک زمانەکانی تری جیهان لە ڕووی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسییەوە چەند نیشانەیەکی گراماتیکی وەک ناسنامەی پۆلی ناو دەخاتە بەردەست ئاخێوەرانی و مرۆڤی کوردزمان دەتوانێت لەڕێگەی ئەو مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییانەوە پۆلی ناو لە پۆلەکانی تری ئاخاوتن جیابکاتەوە. بۆ نموونە وەک: مۆرفیمەڕێزمانییەکانی: (چەمکی ئاشکراکردن، چەمکی ئاشکرانەکردن، ژمارە، ڕەگەز،...). بۆ نموونە وەك، بەکارهێنانی ئەو مۆرفیمانە لەگەڵ ناوەکانی (کوڕ، گوڵ)دا.

أ- چەمکی ئاشکراکردن: کوڕەکە، گوڵەکە...

ب- چەمکی ئاشکرانەکردن: کوڕێک، گوڵێک....

پ- چەمکی ژمارە (کۆکردنەوە): کوڕان، گوڵان/گوڵەکان

ت- چەمکی بانگکردن: کوڕە، کوڕینە،....

گیرەکەکانی چەمکی ئاشکراکردنی ناو:

چەمکی دیاریکردن، چەمکێکی فراوانەو بەواتاو مەبەستی جیاواز بەکارهاتووە، لەوانە وەک: (سنووردارکردن – Limitation)، (نیشانەبۆدانان – Denoting)، (ئاماژەبۆکردن – Pointing)، (دەرخستن – Modifying)، (دیاریکردن – Determining)، (ئاشکراکردن – Definition)....&، بەڵام ئەوەی بۆئەم توێژینەوەیە جێگەی وەستان و قسەلەسەرکردن بێت، بریتییە لە دیاریکردن و ئاشکراکردنی ناوەگشتییەکان لەڕێگەی مۆرفیمی بەندی ڕێزمانییەوە لە زمانی کوردیدا، لەمڕووەشەوە هەردوو مۆرفیمی /ـەکە، ـە/و ئەلۆمۆرفەکانی /ـەکە/ مۆرفیمی ناساندنن و ڕۆڵی دیاریکردنی ناو دەبینن، واتە " لەزمانی کوردیدا (ەکە)و (ە) نیشانەی ناسیاوین." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ١٨٨). هاوکات جگە لە مۆرفیمە ڕێزمانییەکان، زمانی کوردی لەڕێگەی چەند فۆڕمێکی فەرهەنگییەوە دەتوانێت ناوەکان دیاریبکات و بیانناسێنێت، کە ئەوانیش:

جێناوی نیشانە......... ئەم خوێندکارە.............. (ئەم.....ە).

ئەو خوێندکارە .... (ئەو....ە)

دەرخەری دوای دەرخراو .... دایکی نەسرین

جێناوە کەسیی و خۆییەکان لەئەرکی دەرخەردا....... باوکی من، باوکی خۆم، کەواتە کردەی ناسراوکردنی ناو" کردەیەکی زمانییە، بریتییە لە ئاشکراکردنی، یان دەرخستنی ناوێکی گشتی لەناو پۆلەکەیدا. بەپێی تایبەتێتی جیاکەرەوەی خاوەن ناو، کە پێشتر

قسەکەرو گوێگر دەیزانن." (ئەبوبەکر عومەر قادر:٢٠٠٣: ٢٨)، واتە لێرەدا ڕۆڵ و گرنگی دەوروبەر (ژینگەی نێوان قسەکەرو گوێگر) پێویستە لەبەرچاوبگیرێت، چونکە هەر ناوێک کە لەڕێی ئەم مۆرفیمانەوە دیاریدەکرێن پێویستە پێشتر قسەکەرو گوێگر زانیارییان لەبارەیەوە هەبێت بۆ نموونە لەڕستەی > کوڕەکە هات.< لێرەدا قسەکەر، کە ئەم ڕستەیە دەردەبڕێت ئەگەر گوێگر پێشتر >کوڕەکە< نەناسێت و نەزانێت مەبەستی قسەکەر لەکام (کوڕ)ە، ئەوا بۆ گوێگر جێگەی پرسیارەو لەوەیە بپرسێ >کام کوڕ؟< بۆیە لەکردەی ناسراوکردندا نابێت ڕۆڵی دەوروبەرو زانیاری پێشینەی قسەکەرو گوێگرمان لەلا بێبایەخ بێت، چونکە " نیشانەی ناسیاوی (ەکە) کاتێک دەچێتە سەر وشە، دەتوانێ ماناو مەبەستی شتێک ئاشکرا بکا کە لە پێشدا ناوی هاتبێ." (ئەورەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ١٨٨). هاوکات کە دەوترێت " ناوی گشتی بەهۆی مۆرفیمی "ەکە" یان "ە" دەکرێتە ناوی ناسراو." (یوسف شەریف سەعید:٢٠١٣: ٢٨). پێویستە ئەو ناوەی، کە دەکرێتە ناوێکی ناسراو ئەم سیماواتاییانەی تیابێت: {+گشتی، +ژمێرراو، +کۆنکرێت} بێت. واتە ناوی تایبەتی ناکرێتە ناسراو، چونکە خۆی لە بنەڕەتدا ناوێکی ناسراوە، وەک: (ئازاد، نەسرین، سلێمانی، چەمچەماڵ، کوردستان،...&)، هەرچەندە لەوەیە لە چوارچێوەیەکی بەرتەسکداو لەسنووری ئاخاوتندا نموونەمان هەبێت، کە ناوی تایبەتی مۆرفیمی /-ەکە/ی وەرگرتبێت، وەک: >ئازادەکەیان دەناسم< قسەکەر ئەم جۆرە دەربڕینە لەکاتێکدا دەردەبڕێت کە لە نێوان چەند ناوێکدا، یەکێکیان ناوی (ئازاد)ە، کە لێرەدا بۆ مەبەستی جیاکردنەوە بەکارهاتووە. هەروەها ناوی نەژمێرراویش ناکرێتە ناسراو، هەرچەندە لەو فرێزانەدا، کە دەرخەرەکەیان وشەی ڕادەیەو لە ئاستی ڕووکەشدا مۆرفیمی ناساندن چووەتە سەر ناوە نەژمێرراوەکە، بەڵام لە بنەڕەتدا بەمجۆرەی خوارەوەیە:

کیسە برنجەکە......... برنجەکە. دەبە ئاوەکە............ ئاوەکە

ئاو لە پلەی سفری سەدیدا دەیبەستێت. ؟ ئاوەکە لە پلەی سفری سەدیدا دەیبەستێت.

هەروەها ئەو ناوانەی، کە (-کۆنکرێت)ن مۆرفیمی /-ەکە/ وەرناگرن، وەک:

ئازادییەکە* خۆشەویستییەکە* هەژارییەکە*، پیاوەتییەکە*

هەرچەندە لە هەندێ کۆنتێکستی بەرتەسکداو لەچوارچێوەی ئاخاوتندا دەگونجێ مۆرفیمی ناساندن وەربگرن، بەڵام لەم حاڵەتەدا زیاتر بۆ مەبەستی جیاکردنەوە و دەستنیشانکردنە، وەک:
> خۆشەویستییەکەت، خۆشەویستییەکی ئەفلاتوونییە.<

هاوکات هەر سەبارەت بەو کەتیگۆری و وشە زمانیيانەی، کە مۆرفیمی دیاریکردن وەردەگرن، هەندێک لە زمانەوانان پێیانوایە، کە مۆرفیمی ناساندن تەنها تایبەت نییە، بە کەتیگۆری ناو بەڵکو لەگەڵ ئاوەڵناویشدا دەردەکەوێت، بەڵام لەڕووی چالاکییەوە لەگەڵ کەتیگۆری ناودا چالاکترە، لەڕاستیدا هەرچەندە لەئاستی ڕووکەشدا وادەردەکەوێت، کە لەگەڵ ئاوەڵناویشدا دەرکەوتنی هەیە، بەڵام دەرکەوتنێکی ڕووکەشییەو لە ئاستی قووڵدا دەگەڕێتەوە بۆ دەرخراوێکی (ناوی)، کە بەفۆنەتیکی گۆنەکراوە،وەک:
کوڕە قۆزەکە> قۆزەکە، کچە جوانەکە> جوانەکە.

واتە لێرەدا نیشانەی ناسراوکردنەکە دەگەڕێتەوە بۆ ناوەکانی: (کوڕ، کچ)، بەڵام لەبەرئەوەی ئاوەڵناوێک بووە بەدەرخەری فرێزەکە، ئەوا شوێنی مۆرفیمە بەندەکە لەسەر دەرخراوەکەوە گوازراوەتەوە بۆ سەر دەرخەرەکە، لەڕووی چالاکیشەوە " هەرچەندە مۆرفیمی ناسراوی (ەکە) دەچێتە سەر ئاوەڵناو، بەڵام لەگەڵ ناوی گشتیدا چالاکترە." (یوسف شەریف سەعید:٢٠١٣: ٢٨).

هاوکات مۆرفیمی /-ەکە/، لەگەڵ ناوی ڕووداو/چاووگیشدا دەردەکەوێت. وەک: >نوسینەکەتم خوێندەوە< پاش خستنەڕووی چەند تێبینییەک سەبارەت بەمۆرفیمی ڕێزمانی /-ەکە/، بەشێوەیەکی گشتی، هەوڵدەدەین چالاکیی و سستیی مۆرفیمەکانی بواری چەمکی (دیاریکردن و ئاشکراکردن) و ئەلۆرمۆرفەکانی ئەم بوارە بخەینەڕوو، هەرچەندە مۆرفیمە ڕێزمانییەکان لەڕووی چالاکیی و بەرهەمدارییەوە بەرهەمدارن و سنوورێکی (دابڕ-قطعی) نییە، بۆ دیاریکردنی ڕێژەی بەرهەم و چالاکییان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا مۆرفیمەکانی بواری دیاریکردن بە تایبەت ئەو ئەلۆمۆرفانەی کە بە فاکتەری فۆنۆلۆژیی و ڕێزمانی لە مۆرفیمی دیاریکردنی /-ەکە/ەوە کەوتوونەتەوە ڕێژەی چالاکیی و بەرهەمیان وەک یەک نییەو جیاوازن، هەربۆیە دەمانەوێت بە وردی تیشکی لێکۆڵینەوەکەمان لەم گۆشەیەی مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی چەمکی (دیاریکردن و ئاشکراکردن) بدەین. بەمشێوەیەی خوارەوە:

یەکەم/ مۆرفیمی /-ەکە/: فۆرمی سەرەکی دیاریکردن و ئاشکراکردنی ناوەگشتییەکانە لە زمانی کوردیدا و لەڕووی چالاکیی و بەرهەمدارییەوە مۆرفیمێکی چالاکە لە سنووری پۆلەکەی خۆیداو بەشێوەیەکی گشتی " لەفرێزی ناوی دا دێت و ڕۆڵی ناسراوکردنی ناوەگشتییەکان دەبینێت." (ئەبوبەکر عومەر قادر:٢٠٠٣: ٢٩). هاوکات لەڕووی دەرکەوتنیشەوە بەپێی سروشتی دەرخراو و دەرخەری فرێزە ناوییەکە شوێنێکی جێگیری نییەو لەم ڕووەوە مامەڵەی (نووسەک – clitic) دەکات. بۆ نموونە وەک:

کوڕەکە

کوڕەکەی من

کوڕە زیرەکەکە ، بەڵام کوڕەکەی زیرەک* ناوترێت.

هەروەها ئەم مۆرفیمە بناغەی ئەو ناوانە هەڵدەبژێرێت، کە بە دەنگی کۆنسۆنانت کۆتاییان هاتووە، واتە " ئەگەر ناوێک کۆتایی بە

دەنگی کۆنسۆنانت بێت، ئەوە (ەکە)ی بە ڕەوانی پێوە دەلکێنرێت." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ١٨٩). هەروەها هەر سەبارەت بە فۆڕمی /-ەکە/، (عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ) پێی وایە، کە ئەم فۆڕمە ناسادەیە و لە { ناو + م.نزیکی (ە) + دەنگێکی ناوبڕ (ک) + م.نزیکی (ە)} پێکهاتووە، (١٩٩٥: ٨٣) ئەوەی لێرەدا بۆچوونی ئێمەیە، ئەوەیە، کەوا ئەگەر دەنگی /ک/ ناوبڕ بێت و بەشێک نەبێت لە مۆرفیمە بنەڕەتییەکە /-ەکە/، ئەی چۆن لەو فۆڕمانەی، کە بە هەردوو فاکتەری فۆنۆلۆژیی و ڕێزمانی وایان لە مۆرفیمی /-ەکە/ی دیاریکردن کردووە، کە تەنها ئەلۆمۆرفی /-کە/، لە شێوەی تەنها دەنگێکدا بمێنێتەوە دەتوانێ هەڵگری چەمکی ناساندن و دیاریکردن بێت؟ وەک >مامۆستاکان هەموو ئامادەبوون.<، یاخود بۆ نموونە لە هەردوو فرێزی > یەکێتی مامۆستایان< و > یەکێتی مامۆستاکان*<. ئەگەر بە وردی سەرنج بدەین لە فرێزی یەکەمدا مۆرفیمی /-ان/، هەڵگری سیماواتاییەکانی {+ئاشکرانەکردن، +کۆ}یە، بەڵام دووەمیان هەڵگری سیماکانی {+ئاشکراکردن، +کۆ}یە، واتە بۆیە یەکەم ڕێی پێدەدرێ، چونکە ڕێکخراوەکە بۆ هەموو ئەو کەسانە دەبێت، کە ئاشکرانەکراون ونەناسێنراون، واتە هەموو ئەو کەسانەی (نێر، مێ)، کە پیشەی مامۆستایان هەیە، بەڵام لە دووەمدا ئەگەر فۆڕمی /-کان/، بەکار بهێنین، ئەوا تەنها ئەو کەسانە دەگرێتەوە، کە ئاشکراکراو و دیاریکراون، کە ئەمەش بۆ ئەو ڕێکخراوە نابێت، واتە ڕێپێدراو نییە بۆ قسەکەرو گوێگر، کە هەموو ئەندامانی ڕێکخراوێک، لای ناسراو و ئاشکراکراو بێت. تەنانەت لە توانای قسەکەرو گوێگریشدا نییە. بۆیە لێرەدا دەنگی [ک] وەک ئەلۆمۆرفی مۆرفیمی دیاریکردنی /-ەکە/، لەگەڵ مۆرفیمی /-ان/ی کۆدا چەمکەکانی {+کۆو دیاریکراو}ی دەبەخشن.

کەواتە /ک/، دەنگی ناوبڕ نییە، هەرسێ دەنگەکەی فۆڕمەکە بەیەکەوە /-ەکە/ مۆرفیمی دیاریکردنە، هاوکات وەک ڕوونمانکردەوە دەگونجێ لەگەڵ ئەو بناغانەی، کە بە ڤاوڵ کۆتاییان دێت و لەکاتی هاتنی مۆرفیمی ڕێزمانی /-ان/یش، کە بە ڤاوڵ دەستپێدەکات، هەردو بزوێنە کورتەکەی سەرەتاو کۆتایی مۆرفیمەکە بڕواو تەنها دەنگی [ک] وەک ئەلۆمۆرفی دیاریکردن ئەو ڕۆڵە ببینێت. وەک: (مامۆستاکان، پەنجەرەکان، خانۆکان، لادێکان، ...&). هاوکات یاسای کارکردنی /-ەکە/ی دیاریکراو/ناسراوکراو، بەمشێوەیەی خوارەوەیە:

ناو + /-ەکە/= ناوێکی ناسراوکراو

کوڕەکە، پیاوەکە، ژنەکە، باوکەکە، دایکەکە، بەردەکە، گوڵەکە، ژوورەکە، دیوارەکە، کتێبەکە، پێنووسەکە، مێزەکە، فەرشەکە، باخەکە، مارەکە، مەڕەکە، سەگەکە ....&، هەروەها لە ڕووی سیمانتیکییەوە ئەم مۆرفیمە هەڵگری سیماواتاییەکانی:

{+ڕێزمانی، +دیاریکردن، +ئاشکراکردن، +تاکایەتی، +سنووربۆدانان}ە. وەک:

کوڕ (+گشتی) = (کوڕەکە) (+دیاریکراو،+تاک).

هەروەها لەڕووی ئەرکی گراماتیکییەوە مۆرفیمی بەندی /-ەکە/، لە دروستەی فرێزی ناویدا دیارخەرن و وەک سەری ڕێزمانی گۆدەکەن. (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف:٢٠١٠: ٣٨). وەک:

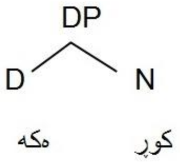

هاوکات زمانی کوردی جگە لە فۆڕمی سەرەکی /-ەکە/، بۆ ناسراوکردن و دیاریکردنی ناو چەند ئەلۆمۆرفێکیشی هەیە، کە بەپێی شوێنگەی مۆرفیمەکەو دوادەنگی بناغەکە، شێوەیان دەگۆڕێت، وەک:

ئەلۆمۆرفی /-کە/: ئەم شێوە مۆرفیمە لەدوای مۆرفیمی سەرەکی /-ەکە/ لەڕووی چالاکییەوە دەرکەوتووترینیانەو لەگەڵ ئەو بناغانەدا دێت، کە بە دەنگە ڤاوڵەکانی: [ە، ا، ۆ، ێ] کۆتاییان هاتووە، هەرچەندە بەپێی شێوەی ئاخاوتن جاری وایە ئەلۆمۆرفی /-یەکە/، لە بری /-کە/ بەکاردێت، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی فۆڕمەکەی یەکەمیان واتە /-کە/ چالاکترە، ئەمە جگەلەوەی کە بەردەوام ناتوانێت لەشوێنی /-کە/ دەربکەوێت، وەک (پەنجەرەکە *پەنجەرەیەکە)، کەواتە یاسای بەکارهێنانی ئەلۆمۆرفی /-کە/، بەمجۆرەیەی خوارەوەیە:

بناغە + /-کە/= ناوێکی ناسراوکراو

پەنجەرەکە، دەرخۆنەکە، مامۆستاکە، وەستاکە، دۆکە، دێکە، لادێکە، چاکە، بەڕەکە،...&

هەروەها وەک وتمان شێوەمۆرفیمی /-یەکە/شمان هەیە، کە بەگشتی لەگەڵ ئەلۆمۆرفی /-کە/دا جیاوازییەکی ئەوتۆیان نییە، تەنها ئەوە نەبێت، کە لەگەڵ ئەو بناغانەی بە دەنگی [ە] کۆتاییان هاتووە نایات، بەڵام لە هەمان کاتدا لەگەڵ بناغەی ئەو ناوانەشدا دێت، کە بە دەنگی [ی] کۆتاییان هاتووە. واتە " لەنێوان ناو و نیشانەکەدا (ی – Y)ی نیمچە بزوێن پەیدادەبێت." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ١٨٩). وەک:

بناغە + [ی –Y]ی نیمچەبزوێن + /-ەکە/ = ناوێکی ناسراوکراو

مامۆستایەکە، مەلایەکە، دۆیەکە، ڕێیەکە، دێیەکە، کانییەکە، چایەکە، بۆرییەکە،...&، بەڵام سەبارەت بەو وشانەی، کە بەدەنگی [ی] کۆتاییان هاتووە پێویستە تێبینی ئەوەش بکەین، کە جاری وایە، هەردوو دەنگی [ی، ە] یەکدەگرن و دەنگی سێیەم [ێ] دروستدەبێت وەک:

کانییەکە ~ کانێکە

شوتییەکە ~ شوتێکە

بۆرییەکە ~ بۆرێکە

ئەلۆمۆرفی /-وەکە، ۆکە/: ئەمجۆرە ئەلۆمۆرفە لەگەڵ ئەو بناغانەدا دێت، کە کۆتایی ناوەکە دەنگی بزوێنی [وو]ە، واتە لەم حاڵەتەدا دەنگی [و]ی نیمچە ڤاوڵ دێتە نێوان بناغەکەو مۆرفیمەکەوە، یاخود جاری وایە هەردوو دەنگی [وو + ە] یەکدەگرن و دەنگی سێیەم [ۆ] دروستدەبێت، وەک:

بناغە + و + /-ەکە/ = ناوێکی ناسراوکراو

بناغە + (وو+ە = ۆ) + /کە/ = ناوێکی ناسراوکراو

خانووەکە ~ خانۆکە، مازووەکە ~ مازۆکە، شاتووەکە ~ شاتۆکە، &...

هاوکات جگە لەو ئەلۆمۆرفانەی کە خستمانەڕوو، مۆرفیمی /-ەکە/ چەند ئەلۆمۆرفێکی تری هەیە، کە بەشێوەیەکی گشتی جگە لەهۆکاری فۆنۆلۆژیی هۆکاری ڕێزمانیش یارمەتیدەرە بۆ هاتنەئارای ئەم جۆرە شێوە مۆرفیمانە، بە تایبەت، کاتێک هەردوو پرۆسەی دیاریکردنی ناو، کۆکردنەوەی ناو لەیەک کاتدا جێبەجێدەکرێت، وەک:

بناغە + دیاریکردن + کۆکردنەوە = ناوێکی کۆی دیاریکراو

کوڕ+ /-ەکە/ + /-ان/ = کوڕەکان، پیاوەکان، ژنەکان،مەڕەکان ...

ئەلۆمۆرفی /ەک/.

مامۆستا + /-ەکە/ + /-ان/ = مامۆستاکان/ مامۆستایەکان...

ئەلۆمۆرفی /ک/یەک/.

کانی + /-ێکە/ + /-ان/ = کانێکان......... ئەلۆمۆرفی /ێک/.

خانوو + /ۆکە/ + /-ان/ = خانۆکان......... ئەلۆمۆرفی /ۆک/.

کەواتە گرنگترین ئەلۆمۆرفەکانی مۆرفیمی دیاریکردن و ئاشکراکردنی ناو /-ەکە/، لە زمانی کوردیدا بریتین لە: {/-کە، یەکە، ۆکە، ێکە، ەک، ک، یەک، ۆک، ێک/}، دیارە هەرسێ فاکتەری (فۆنۆلۆژیی، ڕێزمانی، شێواز) ڕۆڵی سەرەکییان هەبوو لە دروستکردنی ئەم شێوە مۆرفیمە جیاوازانەدا، هاوکات لەڕووی چالاکییشەوە دوای هەردوو فۆرمی /-ەکە، کە/، ئەوانەی تر بەرهەمیان لەیەکەوە نزیکە و جیاوازییەکی ئەوتۆ لەنێوانیاندا نییە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ئەگەر بڕوانینە گرنگترین ئاستەنگ و سنووردارییەکانی بەردەم پرۆسەی ناسراوکردنی ناو لەڕێگەی مۆرفیمی ڕێزمانییەوە پێمانوایە، بۆ ئەم خاڵانە دەگەڕێتەوە:

١-مۆرفیمەکانی دیاریکردن ناتوانن هەموو جۆرە ناوێک بناسێنن، بۆ نموونە وەک ناوە تایبەتییەکان، ناوە ئەبستراکتییەکان و ناوە نەژمێرراوەکان.

٢-بوونی دەرخەرەکانی وەک جێناوی نیشانە و جێناوە کەسییەکان و جێناوە خۆییەکان، کە ئەمانیش وەک دەرخەری فەرهەنگیی، ناو بەبێ مۆرفیمی ڕێزمانی ناو دەناسێنن. بۆ نموونە زاری کرمانجی ژوورو بۆ ناسراوکردنی ناو پەنا بۆ جێناوە نیشانەکان دەبات. وەک: (ڤێ کوڕی .... ئەم کوڕە، ڤێ کچێ .....ئەم کچە).

/-ە/: ئەم فۆڕمە لە زمانی کوردیدا دەرکەوتنێکی بەرچاوی هەیەو هەڵگری ماناو مەبەستی جیاوازە، واتە هەم ئەرکی مۆرفۆلۆژیی و هەم ئەرکی گراماتیکی هەیە، یەکێک لە ئەرکە ڕێزمانییەکانی بریتییە لەناسراوکردنی ناوە گشتییەکان، بەڵام لەڕووی چالاکییەوە بەکارهێنانی بەرتەسکەو لەم ڕووەوە چالاک نییە، چونکە " تەنیا لە شێوازی گێڕانەوەی دراماتیکیدا بەکاردێ." (محەمەد مەعروف و سەباح رەشید:٢٠٠٦: ٢٢). هاوکات لەڕووی دەرکەوتنیشەوە بەدوو شێوە خۆی پیشاندەدات، لە یەکەمیاندا، ئەگەر بناغەکە بەدەنگی کۆنسۆنانت کۆتایی هاتبێ ئەوا بەبێ کێشە دەردەکەوێت، وەک: (کوڕە، ژنە، کچە، ...&)، بەڵام لە دووەمیاندا " ئەگەر ناوێک کۆتایی بە بزوێنەکانی (ا، ۆ، ێ، ی، ە) بێت، ئەوکاتە (ە) وەرناگرێ. لەم حاڵەتەدا بە قەرینە تێدەگەین، کە مەبەست باسلێکراوێکی دیارییە." وەک:

چرا + ە = چرا > چرا نەوتی تێدا نەما.< (ئەوڕەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ١٩٨).

ڕێژەی چالاکیی و سستیی گیرەکە ڕێزمانییەکانی ناسراوکردنی کەتیگۆری ناو، لەسەر بنەمای نموونە بەکارهێنراوەکان، کە سەرجەم نموونەکان بە ژمارە بریتین لە: (٤٥) نموونە.

ژ	گیرەک	ژ.نموونەی بەشداربوو	ڕێژەی چالاکیی و سستیی
١	/-ەکە/	١٧	%٣٧.٧٧
٢	/-کە/	٩	%٢٠
٣	/-ەک/	٤	%٨.٨٨
٤	/-ێکە/	٣	%٦.٦٦
٥	/-وەکە~ۆکە/	٣	%٦.٦٦
٦	/-ە/	٣	%٦.٦٦
٧	/-یەکە/	٣	%٦.٦٦
٨	/-ک~یەک/	١	%٢.٢٢
٩	/-ێک/	١	%٢.٢٢
١٠	/-ۆک/	١	%٢.٢٢

خشتەی ژمارە (١)گیرەکەکانی چەمکی ئاشکرانەکردنی ناو

ژ	گیرەک	ژ.نموونەی بەشداربوو	ڕێژەی چالاکیی و سستیی
١	/-ەکە/	١٧	%٣٧.٧٧
٢	/-کە/	٩	%٢٠

٣	/-ەک/	٤	%٨.٨٨
٤	/-ێکە/	٣	%٦.٦٦
٥	/-وەکە~ ۆکە/	٣	%٦.٦٦
٦	/-ە/	٣	%٦.٦٦
٧	/-یەکە/	٣	%٦.٦٦
٨	/-ک~یەک/	١	%٢.٢٢
٩	/-ێک/	١	%٢.٢٢
١٠	/-ۆک/	١	%٢.٢٢

ئەم چەمکە، لە زمانی کوردیدا تایبەتە بە ئاشکرانەکردنی ناوێکی گشتی لەناو پۆلەکەیدا، چەمکێکی گراماتیکییەو حاڵەتی ڕێزمانی ناو دەگۆڕێت، هاوکات لەڕووی واتاییەوە تایبەتێتی گیرەکی ئاشکرانەکردن لەوەدایە، کە " جگە لە نەناسراوی (مجهولیە)، هەروەها تاکایەتی (افرادیە)ش نیشاندەدا." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ٢٠٣). واتە هەڵگری هەردوو چەمکی ڕێزمانی (دیاریکراوی ئاشکرانەکراو و ژمارە)یە لەزمانی کوردیدا، هەروەها لەڕووی بناغەوە کەتیگۆری ناو هەڵدەبژێرێت و بەشێوەیەکی گشتیش تایبەتە بە ئاشکرانەکردنی ناوی گشتی، هاوکات لە ئاستی ڕووکەشیشدا لەگەڵ (ئاوەڵناو، ناوی تایبەتی، ناوی نەژمێرراو، ناوی واتایی)یشدا دەردەکەوێت، بۆ نموونە وەک:

جوانێک...... کچێکی جوان

ئازادێک..... کوڕێک کە ناوی ئازادبێت. > ئازادێک کە من بیناسم کاری واناکات.<

ئازادییەک..... >ئازادییەک کە بەتێکۆشانی خۆت وەرینەگریت چاوەڕێی خەڵکانی ترمەکە پێتبدەن.<

ئاوێک.......... دەبەیەک ئاو/ دەبەئاوێکم بۆ بێنە.

کەواتە لە نموونەکانەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە مۆرفیمی ئاشکرانەکردنی /ێک/و ئەلۆمۆرفەکانی لەزمانی کوردیدا هەڵگری ئەم سیماواتاییانەیە: { +گراماتیکی، +ئاشکرانەکردن، +تاکایەتی}، هەروەها بناغەی ئەو وشانەی کە ئەم گیرەکە وەردەگرن پێویستە ئەم سیماواتاییانەی هەبێت: {+ناوی گشتی، +کۆنکرێت، +ژمێرراو} بێت. هەروەها لەڕووی ئەرکەوە ڕۆڵی دیاریخەری فرێزی ناوی دەبینێت و دەبێتە سەری ڕێزمانی فرێزەکە، چونکە بەپێی "ڕێسای سەرکۆتایی ئەوە دەچەسپێنێت، کە دیارییخەر سەری ڕێزمانییە grammatical head و لەکۆتایی دروستەی سینتاکسیدا دێت." (محەمەدی مەحوی:٢٠١١: ٩٣).

هەربۆیە مۆرفیمی ئاشکرانەکردنی /ێک/، " مۆرفیمێکی بەندی ڕێزمانییە، دەچێتە کۆتایی فرێزە ناوییەکەوە، ئەرکی دیاریکراوی ئاشکرانەکراو دەبەخشێت بەو فرێزە ناوییەی کە دەچێتە سەری." (لیمۆ محمود تۆفیق:٢٠١٦: ١٠٨). واتە " نیشانەی نەناسیاوی لەو کاتانەدا بەکاردێت کە لە شتێک وەیا کەسێکی نەناسراو دەدوێت، بۆجیاکردنەوەی شتێک وەیا کەسێک لەنێوان کۆمەڵێکی وەکو خۆیدا بەکاردێت." (ک.ک.کوردۆییف:١٩٨٢: ٦٢). هاوکات ئەم گیرەکە کاتێک کە لەگەڵ بناغەی ناوێکی گشتیدا دێت، لەڕووی ڕێزمانییەوە لە ڕێگەی ئارتیکڵی /ێک/ەوە فرێزە دیاریخەرییەکە (DP) دیاریدەکات، بەڵام لەڕووی واتاییەوە ئاشکرای ناکات. بۆیە بە (نیشانە – Article)ی {دیاریکراوی ئاشکرانەکراو} ناودەبرێت. کە ئەمەش پێچەوانەی مۆرفیمی ڕێزمانی دیاریکراوی /-ەکە/یە، چونکە ئەم مۆرفیمەیان هەم لەڕووی ڕێزمانییەوە دەبێتە دیاریکاری فرێزە دیاریخەرییەکە، هەم لەڕووی واتاییشەوە ناوەکە ئاشکرادەکات، بۆیە مۆرفیمی /-ەکە/، دەربڕی چەمکی {دیاریکراوی ئاشکراکراو}ە. کە ئەمەش یەکێکە لەخاڵە جیاوازەکانی نێوان هەردوو مۆرفیمی /-ەکە/ و /ێک/، ئەمە جگەلەوەی کە ئەم دوو مۆرفیمە لەڕووی چۆنییەتی کارکردنیان لەناو فرێزە ناوییەکان و هاوکات چۆنییەتی هاتنیشیان لەگەڵ مۆرفیمی کۆکردنەوەدا مامەڵەی جیاواز دەکەن، بۆ نموونە ئەگەر دەرخەری فرێزە ناوییەکە ئاوەڵناو بێت و مۆرفیمی خستنەپاڵیش /-ە/ بێت، ئەوا مۆرفیمی /-ەکە/ بە کۆتایی فرێزەکەوە دەلکێت، واتە دەچێتە سەر دەرخەرەکە، ئەمە لەکاتێکدایە مۆرفیمی /ێک/ هەر بەناوەکەوە دەلکێت و شوێنی خۆی ناگۆڕێت. وەک:

کوڕەقۆزەکە................... کوڕەقۆزێک.*.......... کوڕێکی قۆز

نامە نوسراوەکە...&............. نامە نوسراوێک*......... نامەیەکی نوسراو

بەڵام ئەگەر دەرخەری فرێزە ناوییەکە هەر ناو یان ناوئاسا بوو ئەوا هەردوو مۆرفیمەکە هەمان مامەڵەیان هەیە، وەک:

کوڕەکەی ئازاد............کوڕێکی ئازاد

کوڕەکەی من .... کوڕێکی من

کوڕەکەی خۆم.............. کوڕێکی خۆم

کوڕەکەی ئەمە........... کوڕێکی ئەمە

هەروەها ئەم دوو مۆرفیمە لەگەڵ مۆرفیمی /-ان/ی کۆکردنەوەدا مامەڵەی جیاواز دەکەن بەمشێوەیە:

١- بناغە + م.ناساندن + م. کۆکردنەوە = ناوێکی ناسراوی کۆکراوە

پیاو + /-ەکە/ + /-ان/ = پیاوەکان

٢- بناغە + م.کۆکردنەوە + م.ئاشکرانەکردن = ناوێکی کۆی نەناسراو

پیاو + /-ان/ + /-ێک/ = پیاوانێک.

واتە ئەگەر تێبینی بکەین لە نموونەی (١)دا مۆرفیمی دیاریکردن (ناسراوی) پێش مۆرفیمی کۆکردنەوە کەوتووە، بەڵام لە نموونەی

(٢)دا مۆرفیمی ئاشکرانەکردن (نەناسراوی) دوای مۆرفیمی کۆکردنەوە هاتووە. هەروەها هەردوو مۆرفیم لەرووی مامەڵەکردنیان لەگەڵ جێناوەکەسییەکانیشدا جیاوازن، بۆ نموون مۆرفیمی ناسراوکردن ناچێتە سەر جێناوەکەسییەکان، بەڵام بەپێچەوانەوە مۆرفیمی نەناسراوی دەچێتە سەریان وەک:

منەکە*، تۆیەکە*، ئەوەکە*

منێک، تۆیەک، ئەوێک

هەریۆیە گرنگترین مۆرفیمەکانی ئاشکرانەکردن دەخەینەڕوو

مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی /ێک/: فۆڕمی سەرەکی ئاشکرانەکردنی ناوە لەزمانی کوردیدا و لەرووی چالاکییەوە مۆرفیمێکی بەرهەمدارو چالاکەو لەگەڵ سەرجەم بناغەی ئەو ناوە گشتییانەدا دێت، کە دەچنە ژێر خانەی ئەو تایبەتمەندییانەی کە پێشتر خستمانەڕوو. هاوکات پێویستە ئەو بناغانەش دەنگی دواییان کۆنسۆنانت بێت. کە بەپێی ئەم یاسا گشتییەی خوارەوە کاردەکات:

بناغە + م.ئاشکرانەکردنی ناو /ێک/ = ناوێکی دیارینەکراوی ئاشکرانەکراو

کوڕێک، کچێک، پیاوێک، ژنێک، مناڵێک، دارێک، بەردێک، گیاندارێک، کتێبێک، مرۆڤێک، کەوێک، مەڕێک، کەروێشکێک، بەرخێک، ڕووەکێک، ...&

هاوکات لەزمانی کوردیدا یەکێک لە دیاردە فۆنۆلۆژییەکان بریتییە لە دیاردەی کەوتن و کلۆرکردنی دەنگ، هەربۆیە مۆرفیمی /ێک/، بە تایبەت لەکردەی ئاخاوتندا دەنگی [ک]ەکەی دەکرێتی و هەر فۆڕمی /ێ/ دەمێنێتەوە، کە ئەم دیاردەیەش زیاتر فاکتەری ئابووریکردن بەسەریدا زاڵەو بڕیاری لەسەر دەدات، نەک فاکتەری ڕێزمانی و فۆنۆلۆژیی. هەرلەم ڕووە (ک.ک.کوردۆییڤ) دەڵێت: " لە دیالێکتی خوارووا نیشانەی نەناسیاوی (ێک) هەیە کە لە هێندێک ناوچەدا کورتدەکرێتەوەو دەبێ بە (ێ)". (١٩٨٢: ٦٢). وەک:

کورێک ~ کوڕێ، پیاوێک ~ پیاوێ، ژنێک ~ ژنێ، مناڵێک ~ مناڵێ، ...&

ئەلۆمۆرفی /یەک/: ئەم گیرەکە ڕێزمانییە، دەچێتە سەر ئەو ناوانەی، کە کۆتاییان بە دەنگە بزوێنەکانی [ا، ە، ۆ، ێ، ی] هاتووە. (کەوسەر عەزیز ئەحمەد:١٩٩٠: ٨٣). هەروەها جگە لەم دەنگانە تەنانەت ئەگەر بناغەکە بە دەنگی بزوێنی [وو]ش کۆتایی هاتبوو لە ئێستای زمانەکەدا بەهۆی ئاسانی درکاندنەوە هەر پەیرەوی لەهەمان یاسا دەکرێت. واتە دەتوانین بڵێین لەرووی چالاکییەوە لەدوای مۆرفیمی سەرەکی /ێک/، ئەلۆمۆرفی /یەک/ لە پلەی دووەمدا دێت بۆ ئاشکرانەکردنی ناو لەزمانی کوردیدا، هاوکات وەک وتمان بەکارهێنانی ئەلۆمۆرفی /یەک/، لەبری /ێک/، پەیوەستە بەوەی " ئەگەر سەرەناوەکە بە سەگمێنتێکی برگەیی/ بە ڤاوێڵێک کۆتایی هاتبوو، ئەوا بەناچاری لە بری /ێک/ ئەلۆمۆرفێک دادەنرێت، کە لەشێوەدا لە ناوە ژمارەییەکەی 'یەک' دەچێت. ....

بەڵام جیاوازییەکەیان لەوەدایە " مۆرفیمی نەناسیاریی سەری ڕێزمانییەو لەکۆتایی دروستەدایە، بەڵام وشە-ژمارەیی >>ڕادەیە<<و لە سەرەتای دروستەی سینتاکسییدا دێت." (محەمەدی مەحوی:٢٠١١: ١٠١). وەک:

وشە –ژمارەیی = یەک پیاو

مۆرفیمی نەناسیاریی = پیاوێک

کەواتە یاسای ڕۆنانی ناوی نەناسراو بە ئەلۆمۆرفی /یەک/ بەمشێوەیەیە:

بناغە + ئەلۆمۆرفی ئاشکرانەکردنی /یەک/ = ناوێکی دیارینەکراوی ئاشکرانەکراو

مامۆستایەک، مەلایەک، وەستایەک، چیایەک، پەنجەرەیەک، بەرەیەک، دێیەک،

کانییەک، هەڵۆیەک، تەشییەک، هێشوویەک، توێشوویەک، ...&

مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی /ەک/: ئەم فۆڕمە لەزمانی کوردی زاری کرمانجی ژووردا فۆڕمی سەرەکی ئاشکرانەکردنی ناوە، هاوکات لە هەندێ ناوچەی زاری کرمانجی ناوەڕاستیشدا هەر ئەم فۆڕمە بوونی هەیە، واتە " لە دیالێکتی کرمانجی ژووروو گەلێک ناوچەی سۆراندا (ەک) نیشانەی نەناسیاوییە." (ئەورەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ٢٠٣). هەر لەبارەی فۆڕمی /-ەک/ەوە (ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم) دەڵێت: " ئامرازێکی نەناسراوە، بەو ناوانەوە دەلکێ کە کۆتاییان بە پیتی نەبزوێن دێت... لە موکریان و هەولێرو گۆڤەکارەکانی کرمانجی ژووروو بەکاردێت." (١٣٦٧: ٢٠)، کەواتە ئەم فۆڕمەش لەکاتێکدا بەکاردێت، کە بناغەکان بەدەنگی کۆنسۆنانت کۆتاییان هاتبێت. هەربۆیە یاسای کارکردنی ئەم گیرەکە بریتییە لە:

بناغە + م.ئاشکرانەکردنی ناو /ەک/ = ناوێکی دیارینەکراوی ئاشکرانەکراو

کتێبەک، کوڕەک، دەفتەرەک، خەلاتەک، قیزەک، کاغەزەک، زەلامەک، خەبەرەک، ڕەمزەک، کیژەک، ...& هەروەها ئەگەر ئەو بناغانەی، کە مۆرفیمی /ەک/ وەردەگرن بە دەنگی ڤاوڵ کۆتاییان هاتبوو، ئەوا دەنگی سەرەتای مۆرفیمەکە کە [ە]یە تیادەچێت وەک:

ئاغا +/-ەک/ = ئاغاک

خانی + /-ەک/= خانیک

کەواتە فۆڕمەکانی /ێک/، /ەک/، فۆڕمی سەرەکی ئاشکرانەکردنی ناون، لە هەردوو زارە سەرەکییەکەی زمانی کوردیدا واتە " کردەی نەناسراوکردن وەک دیاردەیەکی زمانی، لە هەردوو زاردا پشتبەستووە بە مۆرفیمی ڕێزمانی (ێک/ەک) کە کۆتایی ناودەگرێت." (فەرەیدون عەبدول محەمەدو ئەبوبەکر عومەر

قادر:٢٠١٠: ١٤٥). ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە، کە ئەم دوو فۆڕمە هەمان بناغەیان هەیەو هەمان ئەرکی سینتاکسیش ڕادەپەڕێنن، کە ئەویش کردەی ئاشکرانەکردنی ناوە بەشێوەیەکی گشتی ئەمەجگەلەوەی، کە یەک بناغەیی هەردوو زارەکە دەسەلمێنێت.

ڕێژەی چالاکیی و سستیی گیرەکە ڕێزمانییەکانی ئاشکرانەکردنی کەتیگۆری ناو، لەسەر بنەمای نموونە بەکارهێنراوەکان، کە سەرجەم نموونەکان بە ژمارە بریتین لە: (٤١) نموونە.

خشتەی ژمارە (٢)

ژ	گیرەک	ژ.نموونەی بەشداربوو	ڕێژەی چالاکیی و سستیی
١	/-ێک/	١٥	%٣٦.٥٨
٢	/-یەک/	١٢	%٢٩.٢٦
٣	/-ەک/	١٠	%٢٤.٣٩
٤	/-ێ/	٤	%٩.٧٥

گیرەکەکانی چەمکی کۆکردنەوەی ناو

چەمکی کۆکردنەوەی ناو بەشێوەیەکی گشتی لەزمانە جیاوازەکاندا بوونی هەیەو دیاردەیەکی تاڕادەیەک گشتییە، بەڵام چۆنییەتی دەربڕینی ئەم چەمکەو مامەڵەکردنی ئاخێوەرانی زمانێکی دیاریکراو لەسەر چۆنییەتی بینین و پیشاندانی ناوەکان لەڕووی ژمارەوە جیاوازە، واتە هەر زمانە تایبەتمەندیی خۆی هەیە لە دەربڕینی ئەم چەمکەو تەنانەت ئەو وشەو مۆرفیمانەی، کە بۆ پیشاندانی ئەم چەمکەش بەکاردێت جیاوازن. بۆ نموونە لەمڕووەوە زمانی ئینگلیزی بەشێوەیەکی پێڕەوبەندانە مۆرفیمی ڕێزمانی /s-/ی کۆکردنەوە بەکاردەهێنێت بۆ پیشاندانی کۆی ناو وەک: (horses ،dogs ،cats)، لەگەڵ ئەوەشدا چەند شێوەیەکی تری هەیە، وەک: (ox > oxen، mouse > mice....&). (Aronoff&Fudeman:2011: 227). هاوکات زمانی عەرەبی بەشێوەیەکی جیاوازتر مامەڵە لەگەڵ کۆکردنەوەی ناودا دەکات، چونکە لەم زمانەدا ناو لەڕووی ژمارەوە بۆ (مفرد – تاک، مثنی – جووت، جمع – کۆ) پۆلێنکراوە، ئەمە جگەلەوەی، کە لەکۆکردنەوەی ناودا بەپێی ڕەگەزی ناوەکە (نێرومێ) مامەڵەی جیاواز دەکات، بۆ نموونە بۆ ناوی کۆی نێرینە (جمع مذکر سالم) مۆرفیمی ڕێزمانی /ون/ لە دۆخی ڕێزمانی بکەریی (رفع)دا و /ین/ لە دۆخی ڕێزمانی بەرکاریی و بەرکاری ناڕاستەخۆ (نصب، جر)دا بەکاردەهێنێت. وەک: (المهندسون، المحسنین، الصابرین). بەڵام بۆ کۆی ناوی مێینە (جمع مؤنث سالم) مۆرفیمی ڕێزمانی /-ات/ بەکاردەهێنێت. وەک: (زینب > زینبات، معلمة > معلمات، فاطمة > فاطمات). (حاتم صالح الضامن:١٩٩١: ٢٤٨،٢٤٥). هاوکات لەم ڕووەوە لەزمانی فارسیدا کۆکردنەوەی ناو لەڕێگەی أ- مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی وەک: /ها/، /-ان/، یان لەڕێگەی ب-وشە ژمارەو جێناوی نادیار (مبهم)ەوە دەبێت، وەک: (کتابها، درختان، چند کتاب، صدو بیست و چهار هزار پیامبر). (فاطمه سادات تالاری:١٣٩٣: ٥٥).

کەواتە لەسەر بنەمای ئەو پێشەکییە کورتە ئەوەمان بۆ ڕوونبووەوە، کە چەمکی کۆکردنەوەی ناو تا ئەو شوێنەی، کە توێژەر ئاگادارێت چەمکێکی گشتگیرەو زمانەکانیش بەپێی تایبەتمەندێتیان مامەڵەی جیاواز لەگەڵ ئەم پرۆسەیەدا دەکەن. هەربۆیە ئێمە هەوڵدەدەین لەمڕووەوە چەمکی کۆکردنەوەی ناو و ئەو مۆرفیمە ڕێزمانییانەی، لە زمانی کوردیدا لەم بوارەدا کاردەکەن بیانخەینەڕوو. بەشێوەیەکی گشتی لەزمانی کوردیدا چەمکی کۆکردنەوە بە دوو ڕێگە دەردەبڕرێت:

أ-لەڕێگەی مۆرفیمی بەندی ڕێزمانییەوە، وەک: کوڕ > کوڕان، مامۆستا > مامۆستایان، بەڕوو > بەڕووان، ب-لەڕێگەی کەرەسەی فەرهەنگییەوە، کە ئەوانیش وشەژمارەو جێناوی نادیار، کە واتای بڕو ڕادەیان تێدایە، هاوکات لەڕێگەی ئەو ناوانەی، کە لەڕواڵەتدا تاکن و لەناوەڕۆکدا کۆن. وەک:

وشەژمارە: جگە لە ژمارە یەک هەموو ژمارەکانی تر ئاماژەن بۆ کۆ. وەک: دوو پیاو، سەد دینار، هەزار کەس....&

وشەی بڕوڕادە: گەلێک، بڕێک، زۆر، هەموو، گشت ....&

ناوی کۆمەڵ: پۆل، ڕەوە، تاقم، دەستە، هۆز، لەشکر، خێڵ، ڕان، تیپ، ...&

هاوکات پێویستە ئەوەش بخەینەڕوو، کە لەزمانی کوردیدا هەندێک ناو هەیە، کە ناتوانرێت بکرێنە کۆ، بۆ نموونە وەک ناوە تایبەتییەکان (ئازاد، نەسرین،...&)، ناوی نەژمێرراو (برنج، ئارد، گەنم، ...&)، ناوی ئەبستراکت (خۆشەویستی، ڕق، ...&)، ئەمە جگە لەوەی کە ناومان هەیە تەنها لە فۆڕمی کۆدان و فۆڕمی تاکیان نییە، بۆ نموونە وەک: ناوی هەندێ پیشە: (ئەندازیاران، مامۆستایان، پیشەوەران، کاسبکاران، ...&)، هەروەها ناوی هەندێ کات: (ئێواران، نیوەڕوان، بەیانیان، خەوتنان، ...&)، ناوی هەندێ شوێن: (ناوگردان، سۆران، بابان، ناوشاخان، ماخ و بزنان، پشتئاشان، ...&)، یاخود فرێزەکانی وەک: (بانگی شێوان، نوێژی خەوتنان، ...&) (بڕوانە:محەمەدی مەحوی:٢٠١١: ٦٥). ئەگەر تێبینی بکەین ئەو وشەو فرێزانەی، کە بە مۆرفیمی /-ان/، ڕۆنراون، مۆرفیمەکە لە ئێستای زمانەکەدا بووەتە مۆرفیمێکی فەرهەنگی و زیاتر واتای دارێژیی بەسەردا زاڵە، واتە هەرچەندە لە بنەڕەتدا وشەڕۆنراوەکان واتای کۆیان هەیە، بەڵام مۆرفیمی /-ان/ لەم وشانەدا بووەتە بەشێک لە پێکهاتەی وشەکەو کەرەسەی نوێی بۆ فەرهەنگی زمان ڕۆناوەو بووە بە مۆرفیمێکی وشەدارێژ هەربۆیە

(محەمەدی مەحوی) پێی وایە، کە مۆرفیمی /-ان/ مۆرفیمێکی شکانەوە نییە، بەڵکو زۆرتر مۆرفێمێکی هەڵگۆڕزەری derivational morpheme وشە دروستکەرە. (سەرچاوەی پێشوو: ٦٩). هەرچەندە لەمرووەوە ئێمە پشتگیری بۆچوونەکەی (د.محەمەدی مەحوی) دەکەین، کە بەپێی سروشتی نموونەکان /-ان/ مۆرفیمێکی دارێژەرەییە، بەڵام پێمانوایە، لەبنەڕەتدا مۆرفیمێکی بنەڕەتیی چەمکی کۆکردنەوەی ناوە لەزمانی کوردیدا، واتە بەپێچەوانەی بۆچوونەکەیانەوە کە دەڵێن: " /-ان/ مۆرفیمێکی چالاکی وشەدروستکردنەو توخمێکی کەمتر چالاکی سینتاکسە." (محەمەدی مەحوی:٢٠١١: ٦٩). بەبەڵگەی ئەوەی، کە ئەو وشانەی لەئێستای زمانەکەدا وشەی فەرهەنگیین و مۆرفیمی /-ان/یش وەک مۆرفیمێکی دارێژەریی دەردەکەوێت، بەڵام لەرووی سیمانتیکییەوە هەموویان هەڵگری ژمارەی کۆن، نەک تاک، بۆ نموونە ئەگەر تێبینی ناوەکانی ئەم ڕستانەی خوارەوە بکەیت، کە بەهەردوو فۆرمی تاک و کۆ بەکاریان دەهێنین:

١- پیاوماقوڵانی گوندەکەمان کێشەکەیان چارەسەرکرد.

٢- پیاو ماقوڵ ئەو کەسەیە، کەڕێزی خەڵکی بگرێت.

٣- ئێواران دەچین بۆ سەیری شانۆ./ هەموو ئێوارەیەک دەچین بۆ سەیری شانۆ.

٤- ئێوارە دەچم بۆ سەیری شانۆ.

یاخود بۆ نموونە لە وشەکانی وەک: (ناوگردان، ناوشاخان، بابان، سۆران ...&)، کە هەردوو سیمای (+زۆری، +شوێن)، تیایدا یەکیان گرتووە، بۆیە (زۆر)یش وەک وشەیەکی ڕادە جارێکی تر ئاماژەیە بۆ چەمکی کۆ، کەواتە ئەمانیش لە بنەڕەتدا هەڵگری چەمکی کۆن، واتە (ناوشاخان) واتە شوێنێک کە کەوتبێتە ناو چەند شاخێکەوە، (ناوگردان) شوێنێک کە کەوتبێتە ناو چەند گردێکەوە، (سۆران) بەو شوێنە دەوترێت، کە لە رووی سروشتییەوە ڕەنگی خاکی ناوچەکەی (سۆر/سوور) بێت. کەواتە ئەم قسانەمان ئەوە دەسەلمێنێت بەپێچەوانەی بۆچوونەکەی (د.محەمەدی مەحوی)یەوە ئێمە پێمانوایە مۆرفیمی /-ان/ مۆرفیمێکی چالاکیی سینتاکسییە بۆ دەربڕینی چەمکی کۆ لەزمانی کوردیدا و چەمکێکی کەمتر فەرهەنگییە، هاوکات لە دەربڕینی چەمکە فەرهەنگییەکەشدا واتای کۆ لەو نموونانەی سەرەوەدا هەر روونەو دیارە، واتە دەتوانین بڵێین ئەو وشانەش بە پرۆسەیەکی سینتاکسیدا جارێکی تر گەڕاونەتەوە ناوفەرهەنگ و بوونە بە وشەی فەرهەنگی نەک بە پێچەوانەوە لە فەرهەنگەوە هاتبێتنە ناو سینتاکسەوە، هەروەک چۆن ئەم دیاردەیە لەگەڵ مۆرفیمی /-ەکە/ی ئاشکراکردنی ناویشدا ڕوودەدات، بۆ نموونە وەک وشەکانی: (کارەباکە، سەهۆڵەکە، بەریدەکە، دارەسووتاوەکە، ...&)، کە ئەمە فاکتەری سینتاکسە بووەتە هۆی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ نەک بەپێچەوانەوە لە فەرهەنگەوە هاتبێتنە ناو سینتاکسەوە.

مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی /-ان/: فۆڕمی سەرەکی کۆکردنەوەی ناوە گشتییەکانە لەزمانی کوردیدا و ئەو ناوەی، کە دەچێتە سەری پێویستە بەشێوەیەکی گشتی هەڵگری سیماواتاییەکانی: {+گشتی، +کۆنکرێت، +ژمێرراو، + دوادەنگی کۆنسۆنانت} بێت، واتە " نیشانەی ڕەسەن و سەرەکیی کۆی ناو (-ان)ە." (ئەورەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ١٤٧). بەپێی ئەم یاسایەی خوارەوە:

بناغە + /-ان/ = ناوی کۆ

پیاوان، ژنان، منداڵان، کوڕان، کچان، خوشکان، شاران، مشکان، کێوان، کەوان، چاوان، شاعیران، باخان، ماڵان، کۆڵانان، شەوان، ڕۆژان، ....&، هەروەها مۆرفیمی ڕێزمانی /-ان/، بەشێوەیەکی ڕێکوپێک لەگەڵ جێناوەکانی دەستەی خاوەنێتیدا دێت، بەمشێوەیەی خوارەوە، کە لە خشتەی ژمارە (١)دا خراوەتەڕوو:

کەس	تاک	کۆ
یەکەم	م	م+ان = مان
دووەم	ت	ت+ان = تان
سێیەم	ی	ی+ان = یان

خشتەی ژمارە (٣) جێناوەکانی دەستەی خاوەنێتی

کەس	تاک	کۆ
یەکەم	م	م+ان = مان
دووەم	ت	ت+ان = تان
سێیەم	ی	ی+ان = یان

هەروەها لەگەڵ جێناوی سەربەخۆی کەسی سێیەمی کۆدا بەپێی یاسا دەرکەوتنێکی ڕێک و پێکی هەیە، بەڵام لەگەڵ کەسی یەکەم و دووەمدا پێڕەویی لە یاسای کۆی /-ان/ ناکات، هاوکات لەگەڵ جێناوە نیشانەکانیشدا بەهەمانشێوە دەرکەوتنێکی پێڕەوبەندانەی هەیە. وەک: خشتەی ژمارە (٢، ٣).

خشتەی ژمارە (٤) جێناوە سەربەخۆکان

کەس	تاک	کۆ
یەکەم	من	منان* (ئێمە)
دووەم	تۆ	تۆیان* (ئێوە)
سێیەم	ئەو	ئەو+ان = ئەوان

خشتەی ژمارە (٥) جێناوەکانی نیشانە

ژمارە	نزیک	دوور
تاک	ئەمە	ئەوە

کۆ	ئەم+ان+ە = ئەمانە	ئەو+ان+ە = ئەوانە

هاوکات پێویستە تێبینی ئەوەش بکەین، کە " هەندێ ناو لە دەڤەری سلێمانیدا بێ ناسراوکردن کۆناکرێنەوە." (ئەبوبەکر عومەر قادر:٢٠٠٣: ٣٨). واتە:

بناغە + م.ناسراوکردن /-ەکە/ + م.کۆ /-ان/ = ناوێکی کۆی ناسراو

مەڕەکان، پەنجەرەکان، فەرشەکان، دیوارەکان، کتێبەکان، هۆڵەکان، بزنەکان،....&، لەم خاڵەدا پێمانوایە پێویستمان بە هەڵوەستەیەک دەبێت، لە تێبینیکردن و وردبینیمان سەبارەت بە یەکگرتنی هەردوو مۆرفیمی /-ەکە/ی ئاشکراکردن و /-ان/ی کۆ، کە لە فۆڕمی /-ەکان/دا دێن و واتای {کۆی ناسراو} بە ناوەکە دەبەخشن، بەڕای ئێمە ئەم فۆڕمە نەک لەهەندێ ناودا، بەڵکو لە ئێستای زمانی کوردی شێوەی سلێمانی و دەوروبەریدا فۆڕمێکی زۆر چالاک و بەرهەمدارە، لەگەڵ ئەوەشدا شوێنی بە مۆرفیمی سەرەکی /-ان/ لەڕووی چالاکیی و بەرهەمدارییەوە لەقکردووە، چونکە ژمارەیەکی زۆر لە ناوی جیاواز لەم دەڤەرە لەڕاستیدا بە فۆڕمی کۆی نادیاری /-ان/ دەرنابڕرێت، بەڵکو هەر لەڕێی فۆڕمی کۆی ناسراوی /-ەکان/ەوە دەردەبڕرێت. بۆ نموونە وەک ناوی ئامێرەکارەباییەکان: (تەلەفزیۆنان*، تەلەفزیۆنەکان، کۆمپیوتەرەکان، سەتەلایتەکان، سەلاجەکان، بەفرگرەکان، موجەمیدەکان، گڵۆپەکان، لایتەکان، موبەریدەکان، پانکەکان، ...&)، ناوی کەلوپەلی ناوماڵ: (فەرشەکان، سەرینەکان، دۆشەکەکان، بەڕەکان، لاکێشەکان، مەنجەڵەکان، کەوچکەکان، کەوگیرەکان، قاپەکان، پیاڵەکان، ...&)، ناوی کەلوپەلی لەبەرکردن: (کراسەکان، پانتۆڵەکان، جلەکان، قەمیسەکان، بلوزەکان، ...&). واتە ئەم نموونانەمان ئەوە دەسەلمێنێت، کە شێوەزاری سلێمانی بەرەو ئەوە چووە، کە ناوی گشتی پێشئەوەی کۆبکرێتەوە سەرەتا پێویستە ناسراو بکرێت. کە ئەمەش وا هەستدەکەین تایبەتمەندییەکی ئەم شێوەزارەیە.

ئەلۆمۆرفی /-یان/: ئەم فۆڕمە لەڕووی چالاکییەوە لەدوای مۆرفیمی /-ان/ەوە دێت. لەکاتێکدا دەردەکەوێت، کە ناوەکە کۆتایی بە دەنگە ڤاوڵەکانی [ا، ۆ، ێ، ی] هاتبێت. واتە "شێوەی مۆرفیمەکە (-یان) دەبێت، چونکە نیوەدەنگداری (ی) لەنێوان هەردوو دەنگدارردا پەیدا دەبێ." (نەسرین فەخری و کوردستان موکریانی:١٩٨٢: ٥٦).

بناغە + ئەلۆمۆرفی /-یان/ = ناوی کۆ

مامۆستایان، چەقۆیان، کانییان، سۆفییان، پێیان، ئەژنۆیان، پەڕۆیان، برایان، وەستایان، دۆیان، شوتییان، تەشیيان، ...&

ئەلۆمۆرفی /-وان/: ئەم فۆڕمە لەڕووی چالاکییەوە زۆر بەرهەمدار نییە، چونکە لەکاتێکدا ئەم ئەلۆمۆرفە دەردەکەوێت، کە ناوەکە کۆتایی بە دەنگی ڤاوڵی [وو]ی درێژ هاتبێ، ئەو ناوانەی بەم دەنگەش کۆتاییان هاتووە، بە ژمارە کەمن بۆیە چالاک نییە. وەک:

بناغە + ئەلۆمۆرفی /-وان/ = ناوی کۆ

بەڕووان، مازووان، مووررووان، ڕەژووان، ....&

هاوکات ئەو ناوانەی، کە بەدەنگی ڤاوڵی [ە]ی کورت کۆتاییان هاتووە، بەهۆی ئەوەی، کە دوو ڤاوڵ لەزمانی کوردیدا پێکەوە نایەن بۆیە دەنگی [ە] تیادەچێت و ڕاستەوخۆ مۆرفیمی /-ان/ وەردەگرێت، بەڵام لەناوچەی سلێمانی سەرەتا ناوەکە ناسراودەکرێت پاشان کۆدەکرێتەوە، واتە لێرەدا لەنێوان هەردوو دەنگی [ە]ی کۆتایی بناغەکەو سەرەتای فۆڕمی /-ەکە/ی ناساندندا یەکێکیان تیادەچێت. وەک:

تیاچوونی دەنگی [ە]: بەڕان، پەنجەران، ئەستێران، ...&

توانەوەو یەکگرتنی هەردوو دەنگی [ە] لە ناوچەی سلێمانیدا: پەنجەرەکان، بەڕەکان، ئەستێرەکان، بڕگەکان،

هاوکات جگە لە مۆرفیمی ڕێزمانی /-ان/و ئەلۆمۆرفەکانی بۆ کۆکردنەوەی ناو لەزمانی کوردیدا، وشەی کۆکردنەوەی (گەل)یشمان هەیە، کە دەربڕی چەمکی کۆیە و لە هەردوو فۆڕمی وشەو گیرەک ئاسادا خۆی پیشاندەدات، بۆ نموونە کاتێک کە لەسەرەتای بناغەوە دێت، زیاتر چەمکی وشەی سەربەخۆ بەسەریدا زاڵەو وەک ناوێکی کۆمەڵ مامەڵەدەکات، وەک: لە وشەی (گەلە گورگ)دا دەردەکەوێت، کە هەمان واتای ناوی کۆمەڵی (ڕان، ڕەوە، پۆل)، دەبەخشێت. وەک: ڕانە مەڕ، ڕەوە بەراز، پۆلێک پێشمەرگە، ...&

بەڵام کاتێک کە لەدوای بناغەوە دێت، گیرەک ئاسا ڕەفتار دەکات و چەمکی کۆ بەناوەکە دەبەخشێت، هەرچەندە لەڕووی مۆرفۆرلۆژییەوە ئەلۆمۆرفی مۆرفیمی کۆکردنەوەی /-ان/ نییە، بەڵام دەتوانین بەئەلۆمۆرفی ئەرکیی دایبنێین، چونکە ئەم فۆڕمەش لەڕووی ئەرکەوە چەمکی کۆ دەگەیەنێت. بەڵام لەڕووی چالاکییەوە پێمانوایە بەرهەمێکی دیاریکراوی هەیەو بە بەراورد بە فۆڕمی سەرەکی کۆکردنەوە زۆر چالاک نییە. وەک:

بناغە + /-گەل/= ناوی کۆ

کورگەل، مێگەل، گاگەل، کچگەل، سەگگەل، بزنگەل، کارەگەل، گۆلکگەل، زەلامگەل، ...&

هاوکات جگە لە فۆڕمە سەرەکییەکانی کۆی ناو لە زمانی کوردیدا چەند مۆرفیمێکی ڕێزمانی تری ناچالاکمان هەیە، کە ئەوانیش ڕۆڵیان لەگەیاندنی چەمکی کۆی ناودا هەیە.

مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی /-ات/: ئەم مۆرفیمە فۆڕمی سەرەکی کۆکردنەوەی ناوی مێینەی زمانی عەرەبییە. ، بەڵام لە چەند وشەیەکی کەمی زمانی کوردیشدا دەرکەوتنی هەیەو واتای

ژ	گیرەک	ژ.نموونەی بەشداربوو	ڕێژەی چالاکی و سستیی
١	/-ان/	٥٦	%٥٥,٤٤
٢	/-یان/	١٢	%١١,٨٨
٣	/-گەل/	١١	%١٠,٨٩
٤	/-ات/ و ئەلۆمۆرفەکانی	١٠	%٩,٩٠
٥	/-ها، یەها/	٨	%٧,٩٢
٦	/-وان/	٤	%٣,٩٦

کۆدەگەیەنێت، هاوکات لە ئێستادا لەگەڵ چەند وشەیەکی تری کەمی زمانی عەرەبیدا هاتووەتە ناو زمانی کوردییەوەو واتای کۆدەگەیەنێت، هەروەها بۆچوون هەیە، کە پێی وایە ئەم مۆرفیمە دەشێ لەڕێگەی زمانی فارسییەوە هاتبێتە ناو زمانی کوردییەوە. هاوکات "هەندێجاریش لەنێوان ناوو نیشانەکەدا دەنگی (و، ج، ه) پەیدادەبن، بەتایبەتی ئەگەر ناوەکە کۆتایی بە دەنگی بزوێن هاتبێ." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ١٥٠).

بناغە + /-ات/ = ناوی کۆ

باخات، خەیاڵات، میوەهات، شوشەوات، میوەجات، دێهات، موعەلەبات، ئاغاوات، سەوزەوات، حاسڵات، کارەباییات، ...&،

هاوکات یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی ئەم گیرەکە لەوەدایە، بەحوکمی ئەوەی کە مۆرفیمی سەرەکی کۆکردنەوەی ناو نییە لە زمانی کوردیدا، بۆیە دەگونجێ سەرەتا هەر لەگەڵ چەند وشەیەکی بێگانەدا هاتبێ و دواتر لەسەر (پێوانە – قیاس)ی ئەم وشانە وشە کوردییەکانیش بەم فۆڕمە ڕۆنرابێتن بۆیە لە زمانی کوردیدا جارێکی تر دوای ناسراوکردنی ناوەکان دەتوانین دووبارە ئەو ناوانە کۆبکەینەوە کە بەم مۆرفیمە کۆکراێتنەوە، وەک: (دێهات < دێهاتەکان، میوەهات، میوەهاتەکان، ...&).

مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی /-ها، یەها/: ئەم مۆرفیمەش یەکێکە لەو نیشانانەی لە زمانی کوردیدا کۆ پێکدێنێ، بەڵام تەنیا دەتوانێ بچێتە سەر ژمارەیەکی کەم لەناو (ئەوڕەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ١٥١). واتە لەڕووی چالاکییەوە بەرهەمدارنییەو بەرهەمی سنووردارە، چونکە لە بنەڕەتدا فۆڕمی سەرەکی کۆکردنەوەی ناوە لەزمانی فارسیدا، کەلەم زمانەدا دەرکەوتنێکی بەرچاوی هەیەو بە بناغەی جیاوازەوە دەلکێ. بەڵام لەزمانی کوردیدا زیاتر دەچێتە سەر ناوی ژمارە و ناوی کات و وشەی ڕادەی (چەند)، یاسای کارکردنی ئەم مۆرفیمەش بەمشێوەیەی خوارەوەیە:

بناغە + /-ها، یەها/ = ناوی کۆ

دەیەها، هەزارەها، سەدەها، چەندەها، ساڵەها، ڕۆژەها، ملیۆنەها، ملیارەها، ...&.

ڕێژەی چالاکی و سستیی گیرەکە ڕێزمانییەکانی چەمکی کۆی ناو، لەسەربنەمای نموونە بەکارهێنراوەکان، کە سەرجەم نموونەکان بە ژمارە بریتین لە: (١٠١) نموونە.

خشتەی ژمارە (٦)

مۆرفیمەکانی بانگکرد

بانگکردن، تایبەتمەندییەکی کەتیگۆری ناوە، واتە بەشێوەیەکی ئاسایی بۆ ئاگادارکردنەوەو ورياکردنەوە و بانگکردنی مرۆڤ، کەرەسەی زمانیی جیاوازی بۆ بەکاردێت، بۆ نموونە لە زمانی کوردیدا بۆ بانگکردنی ناو بەشێوەیەکی گشتی لەڕێگەی چەند وشەو برىناوێکی سەربەخۆوە، وەک: (مامۆستا، کاک، وەستا، بەڕێز، برادەر، برا، هۆ، هێی، یا....، دەی، ئادەی، ئەی، ....&)، کە هەندێکیان پارتیکڵن، لەوانە (هۆ، دەی، ئادەی، هێی، ....)، یاخود لە ڕێگەی مۆرفیمی بەندی ڕێزمانییەوە ناوەکان بانگدەکرێن، کە مەبەستی توێژینەوەکەی ئێمە مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەکانە، دیارە چۆنییەتی کارکردنی ئەم مۆرفیمانەش، پەیوەستن بە ژمارەی ناوە بانگکراوەکە: (تاک، کۆ)، هەروەها ڕەگەزی ناوە بانگکراوەکە: (نێر، مێ). هاوکات ئەو ناوانەی کە لەڕێگەی مۆرفیمی بەندی ڕێزمانییەوە بانگدەکرێن، بەشێوەیەکی گشتی هەڵگری سیماواتاییەکانی: {+گشتی، +گیانلەبەر، +مرۆڤ}ن، واتە ناوی تایبەتی لەڕێگەی وشەی بانگکردنەوە، یاخود لەڕێگەی ئاوازەی قسەکردنەوە بانگدەکرێت، وەک: (کاک نەوزاد، وەستا ڕزگار، مامۆستا ئازاد، دکتۆر وشیار، خاتوو کوردستان، ...&)، هاوکات کە دەڵێین ناوی {+گیانلەبەر} واتە ناوی گشتی {-گیانلەبەر} بانگ ناکرێت، وەک: (دارە*، دارێ*، دارینە*، ...). هەروەها ئەو ناوەی کە بانگیشدەکرێت، پێویستە {+مرۆڤ} بێت، چونکە ئاژەڵ و هەندێ باڵندە، مرۆڤ بە شێوازی خۆی بانگیان دەکات، نەک لەڕێگەی مۆرفیمە بەندەکانی تایبەت بە بانگکردنەوە، وەک: (گدی گدی ..... بۆ بزن و کار، (کت کت ..... بۆ مریشک)، (کوت کوت ..... بۆ سەگ) ، (پش پش ..... بۆ پشیلە)، هەربۆیە " بانگهێشتن کە حاڵەتێکی تایبەتی ناوە، لە هەندێ زماندا، وەک حاڵەتێکی جیاکەرەوەی مۆرفۆلۆژیانە بەدیدەکرێت و چۆنێتی دەربڕینێک دەستنیشاندەکات." (Trask:1993: 299) هەربۆیە گرنگترین مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی بانگکردنی ناو بریتین لە:

/-ە/: ئەم مۆرفیمە لەزمانی کوردیدا مۆرفیمێکی فرەئەرکەو لە ئاستەکانی: (دەنگسازیی، وشەسازیی، ڕستەسازیی)دا، دەرکەوتنی جیاوازی هەیە. واتە ڕۆڵ و ئەرکی جیاواز دەبینێت. هاوکات یەکێک لە ئەرکەکانی لە ئاستی سینتاکسدا بریتییە لە بانگکردن و وریاکردنەوەی ناوی تاکی نێر، بەڵام لە ئێستای زمانی کوردیدا جگە لە بەکارهێنانی لەگەڵ ناوی تاکی نێردا، هاوکات بۆ بانگکردنی ناوی

تاکی ڕەگەزی مێینەش بەکاردەهێنرێت، هەرئەمەشە وایکردووە، کە لەڕووی چالاکییەوە مۆرفیمێکی چالاک و بەرهەمدار بێت، وەک:

ناوی تاکی نێر + /-ە/ = ناوی بانگکراو

کاکە، خاڵە، مامە، باوە، باوکە، کوڕە، ...&

ناوی تاکی مێ + /-ە/ = ناوی بانگکراو

دایە، نەنە، خوشکە، دایکە، دادە، ....&

هاوکات هەر سەبارەت بە مۆرفیمی /-ە/، (شیروان حوسێن) پێی وایە، کە ئەو ناوانەی بەدەنگی ڤاوڵ کۆتاییان هاتووە، لەکاتی بانگکردندا فۆڕمەکەی دەرناکەوێت و دەبێت بە (سفر – Ø)، وەک:
< مامۆستا پرسیارێکم هەیە< > وەستا پشوو بدە< (٢٠١٤: ١٩٩).
ئێمە پێمانوایە، کە هەردوو فۆڕمی (مامۆستا، وەستا)، بریناون و وەک دەرخەری پێش سەرە دەرکەوتوون و دەرخراوەکەیان دەرنەکەوتووە، بۆیە خۆیان وەک وشەی بانگکردن ڕۆڵ دەبینن، نەک مۆرفیمی ڕێزمانی ئەو ڕۆڵە ببینێت، هەروەک چۆن جێناوی نیشانەو مۆرفیمی /-ەکە/ی دیاریکردن بەیەکەوە نایەن (ئەو پیاوەکە*)، بە هەمان شێوەش کاتێک کە بریناوەکان هاتن لەگەڵ ناوی تایبەتیدا ئەوا لەگەڵ ئاوازی قسەکەردا خۆیان دەبنە وشەی بانگکردن و لەوکاتەدا پێوست بە مۆرفیمی ڕێزمانی ناکات.

/-ۆ/: ئەم مۆرفیمە تایبەتە بە بانگکردنی ناوی تاکی نێر لە زاری کرمانجی ژووروودا، واتە " ناو ئەگەر لە جنسی نێر بوو، نیشانەی (ۆ)ی پێوەدەلکێ." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ١٨٥). هاوکات هەر سەبارەت بە بانگکردنی ناوی تاکی نێر (محەمەد تاهر گوهەرزی) دەڵێت: " (ا، و) ئەڤ ئالاڤانە بۆ نێرێک و نێرو تاک دهێن چونکی هندەک ل سەر دەنگێ پیتا (ا) دبێژن هندەک پیتا (و) دبێژن، بو گازیا نێران ب تایبەت ناڤێن گشتی، وەک: (شڤانا، گاڤانا، مێڤانا، یاخود شڤانو، گاڤانو، مێڤانو، ...&)" (١٩٩٩: ١٦٣). بەڵام ئەوەی بەلای ئێمەوە مەبەستە ئەوەیە، کە لەزاری کرمانجی ناوەڕاستیشدا بە هەمان ئەرک و مەبەست بەشێوەیەکی ناچالاک بەکاردەهێنرێت، وەک:

ناوی تاکی نێر + /-ۆ/ = ناوی بانگکراو

خاڵۆ، مامۆ، لالۆ، کاکۆ،....&

/-ێ/: ئەم مۆرفیمە بۆ بانگکردنی ناوی تاکی مێ بەکاردەهێنرێت، لەڕووی چالاکیشەوە لەدوای مۆرفیی /-ە/ەوە، دێت. وەک:

ناوی تاکی مێ + /-ێ/ = ناوی بانگکراو

پورێ، خوشکێ، ژنێ، کچێ، نەنێ، دایکێ، بوکێ، ...&، هەروەها هەر سەبارەت بە مۆرفیمی /-ێ/، بە پێی بۆچوونی (د.فاروق عومەر صدیق)، کە لەچاوپێکەوتنێکی تایبەتدا لەبەشی زمانی کوردی لە ڕێکەوتی (٢٠١٧/١٠/٤)دا بە زارەکی زانیارییەکانی لێوەرگیراوە، دەڵێت: "ئەم مۆرفیمە /-ێ/، لە وشەکانی: (ئێوارێ، شەوێ، بەهارێ، زستانێ، پایزێ، دەرێ، ژورێ، ...&)دا، کە چوونەتە سەر ناوی کات و ناوی شوێن، هەمان مۆرفیمی جنسی مێینەن، کە پاشماوەی دۆخن لە زاری کرمانجی ناوەڕاستدا، چونکە ناوی کات بەشێوەیەکی گشتی وەک ناوێکی مێینە مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت، واتە ئەم مۆرفیمە /-ێ/، جگە لە دۆخی بانگکردن بۆ تاکی مێینە، هاوکات دەربڕی دۆخی ڕێزمانیشە بۆ ناوی تاکی مێ".

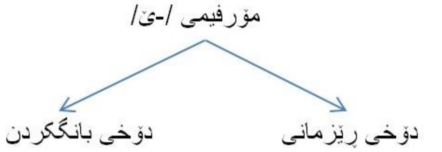

عایشێ، فاتمێ، زستانێ، شەوێ...&   پورێ، خوشکێ، کچێ،....&

/-ینە/: ئەم مۆرفیمە بۆ بانگکردنی ناو، لە دۆخی کۆدا بەکاردەهێنرێت، بەبێ ڕەچاوکردنی ڕەگەزی ناوە بانگکراوەکە، واتە " ئەگەر بانگهێشتن لە حاڵەتی کۆدا بێ، ئەو دەمە بێ جیاوازیی جنس، نیشانەی (ینە) بە ناوەوە دەلکێ." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف:١٩٧٩: ١٨٠). هەروەها لەڕووی چالاکییەوە ئەم مۆرفیمە لەبەرئەوەی تەنها مۆرفیمی ناوی کۆی بانگکراوە، بۆ ڕەگەزەکانی (نێر، مێ، دوولایەن)، بەکاردەهێنرێت بۆیە دەتوانین بڵێین بۆ بانگکردنی ناوی کۆ بەرهەمدارو چالاکەو هیچ مۆرفیمێکی بەندی تر نییە، بتوانێت لە بەرهەم و چالاکیی کەمبکاتەوە. ئەمە جگە لەوەی کە ئەم مۆرفیمە /-ینە/ لەگەڵ هەندێک ئاوەڵناویشدا لە ئاستی ڕووکەشدا دێت. وەک: (بەڕێزینە، مەردینە، دڵێرینە، خزمەتکارینە، گەوجینە،...&).

ناوی کۆی: (نێر، مێ، دوولایەن) + /-ینە/ = ناوی بانگکراوی کۆ

کوڕینە، کچینە، براینە، خوشکینە، برادەرینە، خاڵکینە، خزمینە، ...&

کەواتە پاشخستنەرووی مۆرفیمە بەندەکانی چەمکی بانگکردن دەتوانین بڵێین بۆ بانگکردنی ناوی تاک، مۆرفیمی /-ە/، لەوانی تر چالاکترو بەرهەمدارترە، چونکە دەتوانێت لەگەڵ هەردوو ڕەگەزی (نێرو مێ)دا بێت، هاوکات لەدوای ئەم مۆرفیمە، مۆرفیمی /-ێ/، بۆ بانگکردنی ناوی تاکی مێ دێت، پاشان مۆرفیمی /-ۆ/، بەڵام ناتوانین مۆرفیمی بانگکردن لە حاڵەتی کۆدا لە ڕووی چالاکییەوە بەراورد بکەین بەو سێ مۆرفیمەی حاڵەتی تاک، چونکە مۆرفیمی کۆ بۆخۆی مۆرفیمێکی تاقانەی بانگکردنی کۆیەو هەروەها تایبەتمەندییەکیشی هەیە، ئەویش ئەوەیە، کە هەندێک لەناوە بانگکراوەکان، کە مۆرفیمی کۆی بانگکردن وەردەگرێت، بەڵام مۆرفیمی تاکی بانگکردن وەرناگرێت، چونکە ڕەگەزەکەی بەڕوونی دیار نییە، یاخود هەندێکیان لەڕووی ژمارەشەوە ناوی کۆمەڵ ئاسا ڕەفتار دەکەن و ناوەڕۆکێکی کۆیان هەیە، بۆیە بە ئاسانی مۆرفیمی کۆی بانگکردن وەردەگرن، یان لەوەیە پەیوەندی بەوەوە هەبێت کە هەندێک لەناوەکان لە نموونەی (هەژار، دەوڵەمەند، کورد،

مامۆستا، خوێندكار، ....&)، لەبەرئەوەی لەڕووی ڕەگەزەوە دوولایەنن، بۆیە تەنها مۆرفیمی بانگكردنی حاڵەتی كۆ /ینە/ وەردەگرن، نەك مۆرفیمەكانی حاڵەتی تاك. كەئەمەش چالاكیی و بەرهەمی ئەم مۆرفیمە /-ینە/، زیاددەكات، وەك: (كوردینە، مەردینە، پیاوینە، خزمینە، كوڕگەلینە، كچگەلینە، هەژارینە، دەوڵەمەندینە، خوێندكارینە، مامۆستایینە، كرێكارینە، فەرمانبەرینە، بەڕپرسینە، ...&). هەروەها بەكارهێنانی مۆرفیمی /-ینە/، جگە لە بانگكردن بۆ ورياكردنەوە و ئاگاداركردنەوەشە. وەك: >كوڕینە هەڵمەتبەرن.، خوێندكارینە باش بخوێنن، بەڕێزینە تكایە بێدەنگ بن.<

ڕێژەی چالاكیی و سستیی گیرەكە ڕێزمانییەكانی چەمكی بانگكردنی ناوی تاك، لەسەر بنەمای نموونە بەكارهێنراوەكان، كە سەرجەم نموونەكان بە ژمارە بریتین لە: (٢٢) نموونە.

خشتەی ژمارە (٧)

ژ	گیرەك	ژ.نموونەی بەشداربوو	ڕێژەی چالاكیی و سستیی
١	/ـە/	١١	%٥٠
٢	/-ێ/	٧	%٣١.٨١
٣	/-ۆ/	٤	%١٨.١٨

ئەنجام

١- چالاكیی و سستیی مۆرفیمە گراماتكییەكان لە ڕێگەی بەكارهێنان و بەشداربكردنیان لە دەربڕاو و قسەكردنی ئاخێوەرانی زمانەوە دەردەكەوێت.

٢- مۆرفیمە گراماتیكییەكانی زمان، ڕۆڵێكی یەكجار گرنگیان لە پڕكردنەوەی بۆشاییەكانی فرێزو ڕستەكاندا هەیە، لەمڕووەوە قسەكەرانی زمانی كوردیی بەشێوەیەكی بەرفراوان لە قسەكردن و چالاكییە زمانییەكانیاندا سوودیانلێوەردەگرن.

٣- مۆرفیمە گراماتیكییەكانی كەتیگۆریی ناو بە بەراورد بە مۆرفیمە گراماتیكییەكانی كەتیگۆریی كردار، جیاوازییەكی بنەڕەتییان هەیە، چونكە ئەوانەی كەتیگۆریی ناو لە ڕووی شوێنەوە هەموویان دوای بناغە دەگرن و پاشگرن، بەڵام ئەوانەی كەتیگۆریی كردار هەم پێشی بناغەو هەم دوای بناغەش دەگرن، واتە لە هەردوو فۆڕمی پێشگرو پاشگردا وجودیان هەیە.

٤- مۆرفیمە گراماتیكییەكانی ناو، تایبەتمەندیی ناو لە ڕووەكانی: (ڕەگەز، ئاشكراكراویی و نائاشكراكراویی، ژمارە، دۆخ،...هتد) دەخەنەڕوو، كە ئەمەش جیاوازیی بنەڕەتییەتی كەتیگۆریی ناوە لەگەڵ كەتیگۆرییەكانی (ئاوەڵناو، كردار)دا.

٥- لە ڕووی چالاكیی و سستییەوە، ناتوانرێت مۆرفیمە گراماتكییەكان بەرامبەربەیەك ڕابگیرێن، بەڵام هەریەكەیان لەگەڵ كەرەسە هاوئەرك و ئەلۆمۆرفەكەیدا دەتوانرێت ڕێژەی بەكارهێنانیان لەگەڵ ژمارەی جیاوازی بناغەی جیاوازدا بەراورد بكرێت، لەمڕووەشەوە چالاكیی و سستییان دەردەكەوێت.

٦- مۆرفیمە گراماتیكییەكان، لەڕووی چالاكیی و سستییەوە ناتوانرێت بەراورد بكرێن، چونكە مۆرفیمە گراماتیكییەكان بێسنوور چالاكن و وەستاونەتەسەر ڕێژەی بەكارهێنانی هەریەكێكیان بەپێی پێداویستی ئاخێوەری زمانەكە بۆ دەربڕین و بەخشینی حاڵەتە جیاوازە ڕێزمانییەكان و لەمڕووەوە قسەكەر ناتوانێت دەستبەرداری ئەمجۆرە مۆرفیمە ببێت.

سەرچاوەكان

١- ئەوڕەحمانی حاجی مارف: (١٩٧٩)، ڕێزمانی كوردی، بەرگی یەكەم (مۆرفۆلۆژی) بەشی یەكەم –ناو، چاپخانەی كۆڕی زانیاری عێراق –بەغدا.

٢- ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم: (١٣٦٧)، ئامراز لە زمانی كوردیدا، چاپی یەكەم، ناوەندی بڵاوكردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی كوردی.

٣- یوسف شەریف سەعید: (٢٠١٣)، وشەسازی، لە بڵاوكراوەكانی ئەكادیمیای كوردی، چاپخانەی حاجی هاشم –هەولێر.

٤- ك.ك.كوردۆیێف: (١٩٨٢)، ڕێزمانی كوردی بە دیالێكتی كرمانجی و سۆرانی، و:كوردستان موكریانی، چاپخانەی الادیب – بەغدا.

٥- محمد معروف فتاح: (٢٠١٠)، لێكۆڵینەوە زمانەوانییەكان، چاپی یەكەم، دەزگای توێژینەوەو بڵاوكردنەوەی موكریانی – هەولێر.

٦- محەمەد مەعروف و سەباح ڕەشید قادر: (٢٠٠٦)، چەند لایەنێكی مۆرفۆلۆجیی كوردی، چاپخانەی ڕوون – هەولێر.

٧- محەمەدی مەحوی: (٢٠١١)، بنەماكانی سینتاكسی كوردی، بەرگی یەكەم، چاپخانەی پەیوەند –لەسەرئەركی زانكۆی سلێمانی چاپكراوە – سلێمانی.

٨- -------------:(٢٠٠١)، ڕستەسازیی كوردیی، زانكۆی سلێمانی.

٩- ------------:- (٢٠١٠)، مۆرفۆلۆژیی و بەیەكداچوونی پێكهاتەكان (مۆرفۆلۆژیی كوردیی)، بەرگی یەكەم – زانكۆی سلێمانی.

١٠-محەمد طاهر گوهەرزی: (١٩٩٩)، ڕێزمانا كوردی زارێ كرمانجی، بەلاڤۆكێت كوڤارا مەتین، چاپا ئێكێ، چاپخانا خەبات –دهۆك.

١١- نەسرین فەخری و كوردستانی موكریانی: (١٩٨٢)، ڕێزمانی كوردی، زانكۆی سلێمانی.

١٢- عەبدولجەبار مستەفا مەعروف: (٢٠١٠)، دروستەی فرێز لە زمانی كوردیدا، مەڵبەندی كوردۆلۆجی – سلێمانی.

١٣- فاروق عومەر صدیق: (٢٠١٥)، ڕەچەڵەکی وشەو پەلهاویشتنی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی نارین – سلێمانی.
١٤- سەلام ناوخۆش: (٢٠٠٨)، زمانناسی (مێژوویی – بونیادگەری - چۆمسکی)، چاپی دووەم، چاپخانەی کاروان – هەولێر.
١٥- شیلان عومەر حسەین: (٢٠١٢)، پەیوەندی سینتاکس و سیمانتیک لە ڕێزمانی کوردیدا، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی کارۆ – سلێمانی.
١٦- حاتەم ولیا محەمەد: (٢٠٠٩)، پەیوەندییە ڕۆنانییەکانی نواندنە سینتاکسییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی – دهۆک.
17- Mark Aronoff, (2011), what is morphology, second edition, Wiley Blackwell.
18- Chalak Ali Mohammed & Mustafa Raza Mustafa: (2015), Inflectional Morpheme in English and Kurdish A Comparative Study, Journal of Koya University, N.(36).
١٩- فاتیمە سادات تالاری: (١٣٩٣)، ساخت زبان فاسی، گرداوردی وتنظیم (ساب زا – دانشگاه مفید).
٢٠- حاتم صالح ضامن: (١٩٩١)، الصرف، جامعة بغداد.
٢١- شحده فارغ و أخرون: (٢٠٠٦) مقدمة في اللغويات المعاصرة، الطبعة الثالثة، داروائل للنشر، عمان – الاردن.
ب- نامەی زانكۆیی:
٢٢- ئەبوبەکر عومەر قادر: (٢٠٠٣)، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان – زانکۆی سلێمانی.
٢٣- ئازاد ئەمین فەرەج باخەوان: (٢٠٠٣)، پێشبەندو پاشبەند لە هەردوو دیالێکتی کرمانجی خواروو ژووروی زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی پەروەردەی ئیبن ڕوشد – زانکۆی بەغدا.
٢٤- ئازاد احمد محمود: (٢٠٠١)، مۆرفێمەکانی (ی) لە زمانی کوردیدا (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی خواروو ژووروو)، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردەی ئیبن ڕوشدا – زانکۆی بەغدا.
٢٥- لیمۆ محمود تۆفیق: (٢٠١٢)، دەربڕینی چەمکی دیاریکردن و ئاشکرانەکردنی ناو لە کوردی و چەند زمانێکی هاوگروپی خۆی و دوور لێوەی، نامەی ماستەر، سکوڵی زمان – زانکۆی سلێمانی.
٢٦- محەمەد عومەر عەول: (٢٠٠٨)، کردەی تەواوکردن لە کرمانجی خوارووداا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان – زانکۆی سلێمانی.
٢٧ نەرمین عومەر ئەحمەد: (٢٠١٠)، بەبەرهەمی لە مۆرفۆلۆژیی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان – زانکۆی سلێمانی.
٢٨- عەبدوڵلا حوسێن ڕەسوڵ: (١٩٩٥)، مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی پەرەوەردە-ئیبن ڕوشد-زانکۆی بەغدا.
٢٩- شیروان حوسێن حەمەد: (٢٠١٤)، توانای مۆرفێمی بەند لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ و ڕاپەڕاندنی ئەرکی سینتاکسیدا، نامەی دکتۆرا، سکوڵی زمان – زانکۆی سلێمانی.
٣٠- کەوسەر عەزیز ئەحمەد: (١٩٩٠)، بیردۆزی مۆرفیم و هەندێ لایەنی وشەسازی کوردی، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب – زانکۆی سەلاحەدین.
٣١- تارا موحسین قادر: (٢٠١١)، زمانی کوردیی و مینیماڵ پرۆگرام، نامەی دکتۆرا، سکوڵی زمان – زانکۆی سلێمانی.
پ- گۆڤار:
٣٢- فەرەیدون عەبدول محمد و ابوبکر عمر قادر: (٢٠١٠)، کەرەستە مۆرفۆسینتاکسییەکان لە کرمانجیی ناوەڕاست و کرمانجیی ژووروودا، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژمارە (٢٧)، بەشی (B).
٣٣- محەمەد عومەر عەول: (٢٠١٠)، دابەشبوونی کرداری لێکدراو لەڕووی دابەشبوون و ئەرکەوە، گۆڤاری کوردۆلۆجی، ژ:٣، سلێمانی.
ت- چاوپێکەوتن:
٣٤- پ.د.فاروق عومەر صدیق، پسپۆڕی مۆرفۆلۆژیی، ڕێکەوتی (٢٠١٧/١٠/٤)، کاتژێر (١١)ی پێشنیوەڕۆ، زانکۆی سلێمانی/ سکوڵی زمان – بەشی کوردیی.